

KÖZLEMÉNYEK

Egy strassburgi humanista magyar kapcsolatai a XVI. században. A párizsi Bibliothèque Nationale kéziratárában Lat. 18597 szám alatt érdekes emlékkönyvet őriznek. A halványsárga színű, díszes korabeli kötésű, 15,5 × 20,5 cm méretű album tetejére valaki az „Album amicorum” szavakat írta, míg a könyv első őrlapján a következő (1870-es) kézírásos szöveg áll: „Volume de 236 Feuilletts. Les Feuilletts 220, 221, 224 — 227 sont blancs”. Az album tulajdonosa a strassburgi születésű jogász, Nicholas Engelhardt (Nicolaus Engelhardus) volt, aki tanulmányai és utazásai során megismerte a korabeli európai szellemi élet jelentős részét. Bár Engelhardt vallási hovatartozására nincs közvetlen adatunk, szinte biztosra vehetjük, hogy protestánszal van dolgunk, méghozzá a luteránus irányzattal rokonszenvező emberrel, aki számára azonban a humanista kapcsolatok a vallásinál nem kisebb jelentőséggel bírnak. Az album két, talán legnagyobb tisztelettel emlegetett autoritása Melanchton és Johann Sturm, a strassburgi egyetem rektora, nagyhatású filológus és oktatási reformer, s Engelhardt eleinte olyan egyetemeket látogat, amelyek a protestáns szellemiség fellegvárai.

Engelhardt albumának külön érdekessége, hogy benne a XVI—XVII. században oly divatos peregrinus-szokás minden funkcióját hiánytalanul megtaláljuk. Az ilyen albumok elsődleges célja a másokkal való találkozás, személyes kapcsolat megörökítése volt, de Engelhardtnál (és még néhány posszessor esetében) a kapcsolat tényszerű rögzítését rendszerint prózai vagy verses méltatás követi, amit gyakran a beíró halála vált ki az album tulajdonosából. Engelhardt ezen túl még az általa személyesen nem ismert hírességek kézjegyének gyűjtésével is foglalkozott, amelyeket beragasztgatott albumába — így az album legvégén, a 223—233. lapokon megtaláljuk például Kálvin, Zwingli, Justus Lipsius, Petrus Dasypodius és mások kézjegyét. Mivel mindezeket a funkciókat egyesíti, Engelhardt albumának gazdag anyagát méltán nevezhetjük többszörösen diakronikusnak.

Engelhardt először Strassburgban tanult, albumának első bejegyzései innen származnak, a legkorábbi 1573 februárjából, s még ugyanebben az évben beírja nevét az albumba maga Sturm is, arcképét is beragasztja a gyűjteménybe ifjú tisztelője. Strassburgi jogi tanulmányok után Engelhardt Zürichen át Wittenbergbe utazik, s itt 1574. október 12-én matrikulál.¹ Zürichben több hetet tölthetett, neves professzorok írják be nevüket albumába, köztük Henrik Bullinger. Az 1574—75-ös akadémiai évet Engelhardt Wittenbergben tölti; az itteni beírók közül említsük meg Vitus Winshemiust, a német Sophoklesfordítót, Joachim Beustot, a jog, és Wolfgang Schulert, a matematika professzorát. (Az utóbbi bejegyzése után a 77/r lapon Engelhardt méltatja és versben dicsőíti Schulert, őt „Kopernikusnál nem kevésbé tanult embernek” nevezve.) 1576 egy részét a vándorkezdő fiatal humanista Wittenbergben tölti, de tavasszal kirándul északra, Rostockba,

¹ *Album Academiae Vitebergensis ab 1502—1602*. Tom 2 et 3. Halle, 1894—1905. 249.

ősszel pedig a Majna melletti Frankfurton át Bázélbe utazik és beiratkozik az egyetemre.² Csak az őszi szemesztert tölti itt, de megismerkedik számos híres és tudós emberrel, Felix Plater rektoron kezdve, Theodor Zwingeren és J. J. Grynæuson át egészen az éppen itt tartózkodó Faustus Socinusig, aki apró gyöngybetűkkel 1576. november 10-én ír be pár sort Engelhardt albumába (103/r). 1577 elején Engelhardtot újra szülővárosában találjuk, de nem sokáig; 1578-ban Bécsbe utazik, ez év nyarán már bizonyosan itt tartózkodik, mert egy bécsi illetőségű Johann Baptista Eiseler 1578. június 6-án latin versben köszönti: „Argentorato Viennam ti sedentem” (az album 222. lapján).

Ezzel újabb, számunkra különösen érdekes korszak kezdődik a strassburgi vándor-humanista életében. Még 1578-ban megismerkedik Zsámboki Jánossal, majd a holland származású Hugo Blotius császári főkönyvtárossal, akivel 1579 nyarán együtt utazik néhány hónapra Prágába (lásd Blotius bejegyzését a 64/r lapon), s egy újabb lexikon életrajzi jegyzete szerint egy ideig írkokoskodik is a császári könyvtárban.³ Lehet, hogy ez bécsi tartózkodásának kezdetén történt, lehet, hogy később; mindenesetre 1579 és 1582 között Engelhardt fő foglalkozása más volt — nyugat-magyarországi főurak gyermekei mellett volt házitánító. Ezzel, Engelhardt úgy érezhette, karrierje csúcsponjtjára érkezett; nem csupán előkelő emberek társaságában foroghatott, de jól meg is fizették. Albuma legelső lapjára, ami rendszerint a legelőkelőbbek számára van fenntartva, Engelhardt Mátyás főherceg képét ragasztotta be (esetleg találkozott is vele, de nem volt alkalma átnyújtani a főhercegnek albumát), majd a 11. laptól kezdve egymás után következnek a magyar főurak, illetve nemes ifjak. A bejegyzések színhelye Bécs mellett főleg két nyugat-magyarországi várkastély: Lakompak és Köpcsény.

Némi túlzással azt mondhatnánk, Engelhardtot korábbi magyar kapcsolatai szinte predestinálták a későbbi nevelősködésre. Már Wittenbergben összeakadt magyarokkal, igaz, a két magyar peregrinus nevét hiába keressük a wittenbergi anyakönyvben; alighanem csak alkalmi látogatók voltak Melanchton városában. Első magyar beírója, Miskolci Imre 1576. június 26-án a 145. zsolttárt idézi magyarul, majd Plátont latinul és görögül. A magyar bejegyzés szövege a következő: „Keozel vagyon az Iehovah Isten myndeneknek kyk eotheht segítsegül hyak: Asz eotheht felöknek akarattýat eheshi [éhezi] es könyörgheseket meg halgattýa” (87/r). Nem egészen két héttel utána, augusztus 7-én Szepesi vagy Szepesi István (Stephanus Scepsinus Ungarus) ír be egy Isocrates szöveget görög eredetiben, majd hozzátesz még egy jó tanácsot magyarul: „Testednek batorsagos oltalmazoinak tarcziad Baratidnak ioszagit, polgaridnak io akarattiat, es az tenmagad eszesseget” (86/r). E két alkalmi ismerősnél azonban fontosabb két másik magyarral való találkozás: velük Strassburgban, Theophilus Golius házában hozza össze Engelhardtot a jószerencse. Stansith Horváth Gergelyről és kísérőjéről, Polányi (vagy Polyányi) Mátyásról van szó. Engelhardt nemrégén járt Bázélban; Horváthék most készülnek ugyanoda. (Csak mint érdekességet említem meg, hogy a matrikula tanúsága szerint később Stansith Horváthék Thomas Bodleyval, az oxfordi Bodleian könyvtár alapítójával pontosan egyidőben iratkoznak be a bázeli egyetemre.) Protestáns hitükön és utazókedvükön kívül Engelhardtot a két magyarral a humanizmus szelleme is összeköti. Horváth Gergely három nyelven ír be albumába; először latinul idézi Pál apostolnak a Galáciabeliekhez írott levelét (6. fejt. 9.), majd ugyanezt a szöveget jegyzi be magyarul: „Jot cselekeduen penigh meg ne faradgiunk. Mert alkotmatos idöben faradatlan aratunk. Annakokaert meddiglen idönk vagion, cselekedgiunk iot mindenekvel, es fükeppen azokual kik velünk egy hitöt vallanak.” Ezt a sajátos helyesírással beírt bibliai idézetet azonban egy olasz mondat követi (amelynek helyesírása az olaszt a latinnal keveri, így kezdődvén: „La rigorosa giustitia et obliga-

² *Die Matrikel der Universität Basel*. II. Band. Basel, 1956. 245.

³ *Dictionnaire de Biographie Française*. T. XII. Paris, 1970. 1294.

tion de vendetta . . .”), a Fejedelem helyes magatartására vonatkozó bölcsesség, amely Macchiavellire vall, noha szerzője nincs megnevezve és az *Il Principe*-ben is hiába kerestük. Engelhardt igen nagyra tartotta Stansith Horváth Gergelyt; a bejegyzése alatti lap-alji kommentár-nekrológ, amit már annak halála után írt, közli, hogy ez a „nobilissimus, literatissimus, piissimus” férfiú Horváth Márk szigetvári kapitánynak volt a fia, s hogy szepesi várában halt meg. Strassburg után még Bécsben is találkoztak, ugyanis Engelhardt 1580. november 6-án visszaadta a kölesönt és beírt Horváth Gergely albumába.⁴

Nem kisebb véleménnyel volt Engelhardt Polányi Mátyásról, aki nem kegyes szöveget, hanem aranymondásokat írt be a strassburgi ifjú emlékkönyvébe, azokat mindjárt latin-ról magyarra fordítva: „Nihil malum sine culpa ut cum culpa bonum. Semmi sem gonosz bűnnélkül mint hoga bűnnel semmi nem io. Minden giöződelem ides. Omnis victoria dulcis.” Engelhardt nekrológjegyzetében „olvasot és kegyes” embernek nevezi Polányit, aki igen járatos volt az antikvitás irodalmában is, több nyelven beszélt és feddhetetlen életet élt; a jegyzet szerint 1590-ben hunyt el.

A következő magyar bejegyző a már korábban említett Zsámboki-Sambucus János, számos antik szerző tudós kiadója, aki szöveg nélkül, csupán nevét írja be Engelhardt albumába, de akit a possesszor ezekkel a tiszteletteljes szavakkal méltat: „Ex corporis vinculis ad sedes coelestes evolet vir tota Europa celeberrimus: Sac. Caesar Ma(jesta)tis Consilarius et Historicus — 23 Junii 1584. Aetatis 53” (210/r). Az első bejegyzések, amelyek Engelhardt magyarországi nevelősködésére utalnak, 1580 februárjából, Lakompakról (Lackenbach) származnak. Lakompak ekkor a Császár család birtoka volt, s az itteni öt-hat magyar beíró közül a legérdekesebb talán egy Meszlényi Benedek nevű ember szövege (alighanem Császárék familiáriusa lehetett), aki már „Császár Kristóf lánzséri báró és Blagay Ursinus István nagyságos urak” tanítójaként emlegeti Engelhardtot. Ez a Meszlényi két latin mondatban mintegy bevezeti a strassburgi humanistát a XVI. század magyar történelmébe: „Ocultum odium, longum consilium, discordia principum, destruxit Imperium Hungaricum: Male imperando amititur imperium” (60. l.). A többi lakompaki beíró közül egy Pethő László nevűről megtudjuk (Engelhardt jegyzetéből), hogy ez az úr 1582-ben Laggendorfon (Lakfalva) meghalt, egy bizonyos Hollósy Ferencről pedig gyaníthatjuk, hogy vallásos, istenfélő ember volt, mert ezzel a magyar szöveggel hagyott maga után nyomot Engelhardt albumában: „Oh úr isten ki vagy az igazak[nak] myнденben oltalmuk és az gonozoknak eros büntetőyek”. Lakompakra alighanem az ifjú Császárral és Blagayval látogatott le Engelhardt, de márciusban már Bécsben volt tanítványaival, mert 1580. március 6-án azok mindketten befestették címerüket az albumba.

Ezeket a címereket megelőzi még egy: a Frangepán címer, mivel anyai ágon mindkét család rokon volt a Frangepánokkal, s feltehetően büszke is e kapcsolatra.⁵ Császár Kristóf bejegyzéséhez (jelmondata: „Et literis et armis”) Engelhardt kommentárt írt, amelyből megtudjuk, hogy ez a tanítványa még serdülőkorában (1586-ban) meghalt; ami a másik tanítványt, az ugyancsak Császár-rokon, horvátajkú, de erős „Hungarus” öntudattal bíró, s magyarul is beszélő Blagay Ursinus István illeti,⁶ annak „Fortiter et sincere” jelmondatához kapcsolódva, megjegyzi: „Ez az igen kiváló férfiú szerencsétlenül megsebesülvén, bátran esett el a török elleni harcban, Károlyváros közelében 1598 augusztusában” (12. l.). Ezt az értesülését Engelhardt már nem szerezhette Bécsben, ahonnan 1586 táján véglegesen eltávozott, de mint ez a példa is mutatja, még jóval később is

⁴ Iványi hagyaték az MTA kéziratárában, MS 5301/8. Ezért az információért köszönet illeti Keserű Bálint professzort.

⁵ THALLÓCZY Lajos — BARABÁS Samu: *A Blagay család oklevéltára*. Budapest, 1897. 517.

⁶ Uo. CLXXXI.

számon tartott minden hírt, ha azok volt tanítványaira, vagy általa nagyra becsült emberekre vonatkoztak. Lakompakon egyébként Engelhardt számos horváttal is találkozott, akik közül az egyik, egy Caspar Dragomir nevű, feltehetőleg evangélikus, lelkész beírta albumába egy hosszabb latin vers („Transeundum est . . .”) három szakaszát latinul és vele párhuzamosan horvátul is (115/r-116 l.); későbbi magyarországi kirándulásai során pedig összeakadt olyanokkal, akik magukat mint „horvát nemest” jellemezték.

Csupán találgathatunk, hogy a lakompaki kirándulás előtt hogyan került Engelhardt kapcsolatba a Császár és Blagay családokkal; talán ugyanazon a Blotiuson keresztül, aki őt Lisztiéknek is ajánlhatta. Liszti (Listius, Liszthy) János győri püspök és Miksa király bizalmi embere, főkancellárja volt, öregebb fiát, ifjabb Liszti Jánost külföldön taníttatta, s annak éppen Blotius volt a kísérője, amikor 1571-ben Páduába utazott tanulni.⁷ Köpcsényt még a főkancellár Liszti János kapta a királytól, s az halálával fiára, a Páduában jogot végzett ifjabb, vagy „köpcsényi” Liszti Jánosra szállt — ő alkalmazta Engelhardtot 1581–82-ben, hogy jóval fiatalabb öccsét, Liszti Istvánt tanítsa, esetleg további tanulmányokra felkészítse. Erre abból következtetünk, hogy ifjabb Liszti János csak 1578-ban nősült meg,⁸ így nem lehetett saját gyermeke az a Liszti István, aki az Engelhardt-albumban (14/r l.) az elzászi humanista volt tanítványaként szerepel. Köpcsényi Liszti János Sallustiust idéz Engelhardtnak („Virtuti omnia parent”) 1581. november 6-án, s nem adja meg a bejegyzés helyét — ez történhet a Liszti-birtokon Köpcsényben, de történhet (és ez a valószínűbb) Bécsben is. István már majdnem biztosan Bécsben írja be azt a latin mondatot Engelhardtnak, amelyben rá, mint „olim Praeceptoris suo lectissimo”-ra hivatkozik, 1582 októberében. Kettejük közül Engelhardt csak köpcsényi Liszti János halálát tudja följegyezni (1605); ifjú tanítványa jó pár évvel élhette túl a strassburgi mestert. Különben a humanista hagyomány később is folytatódott a Liszti családban: István egyik fia, Ferenc 1616-ban éppen Strassburgban végezte tanulmányait és disputált Tacitus *Agricoláját* kommentálva, latin művecskéjét apjának, nagyköpcsényi báró Liszti Istvánnak ajánlva,⁹ innen utazott tovább Leydenbe és Páduába. Ekkor már Engelhardt nem élt (valamivel 1612 után halhatott meg), de talán reá emlékezve kötötte fia lelkére Köpcsény akkori ura, hogy a strassburgi egyetemen kezdje tanulmányait.

A Lisztiékkel még nem érnek véget Engelhardt magyar kapcsolatai. 1580 májusában Bécsben Engelhardt jó emlékezetébe ajánlja magát Nyári István Hont megyei gróf és császári pohárnok (*pocillator*), akiről az album tulajdonosa megjegyzi, hogy 1582 októberében Konstantinápolyból visszajövet halt meg (110/r l.). Ugyancsak bécsi bejegyző az a magyar, akinek lapszélre frt nevét „Bornemisza Boldizsár de Kápolná”-nak olvastuk (110/r l.), s aki talán az 1569-ben Páduában tanult Bornemiszával azonos.¹⁰ 1580–81-ben Engelhardt általában érdekes társaságban forgolódik, így összekerül több Bécsen átutazó angollal is: egymás után George Carew, Henry Neville, Robert Sidney és Henry Saville nevei tűnnek föl albumában. Robert Sidney, a nagyhírű Erzsébet-kori költő Sir Philip Sidney testvére volt, Henry Saville (1549–1622) pedig, aki „korának legműveltebb angolja” hírében állott,¹¹ később az asztronómia tanára és az oxfordi Merton College igazgatója lett, főleg görög kéziratok iránt érdeklődött, Engelhardtnak is egy görög aranymondást jegyzett be az albumába, amit angolul is megismételt: „Looke ere you leape”. Engelhardt bécsi magyar bejegyzőinek társadalmi rangja (a Lisztiék kivételével) általában alacsonyabb, mint az angoloké vagy osztrák ismerőseié: „Michael Lenart de Colos-

⁷ Dr. A. VERESS: *Matricula et Acta Hungarorum in Universitate Patavina. Studentium*. T. I. Budapest, 1915. 80.

⁸ *Századok*, 1886: 149.

⁹ RMK III: 1178.

¹⁰ VERESS: i. m. 75.

¹¹ R. HOWELL: *Sir Philip Sidney. The Shepherd Knight*. London, 1968. 135.

war"-ról csak azt tudjuk meg, hogy honvágya volt, mert a bujdosást panaszolja a „Spes alit exules” jelmondattal, míg Berdóci György ugyanezen az oldalon (137/r) ugyancsak a reménységet tartja az egyetlen maradandó értéknek: „Spes ipsa nec in morte relinquit”. Alighanem mindketten vándordiakok voltak; Ungvári János, 1581. IX. 12-én ír be egy latin mondatot, magát „császári és királyi jegyzőnek” nevezi; „Deöreögdij” vagyis Dörögdi Andrásról (218/r l.) még találgatni sem tudunk, egyszerű névbeírása nem nyújt semmilyen információt. Végül 1582-ben, köpcsényi keltezéssel Engelhardt egy újabb magyar tanítványa, Mihályfi Dániel „de Kwsscög” (Kisszög vagy Kőszeg) ír be meleg sorokat az albumba; utána már csak egy magyart találunk, újra Strassburgban, bizonyos Túrőczy Jánost („Joannes Turocenus Pannonius”), aki 1583. június 8-án köszönti latinul a „tudós jogász” Engelhardtot. A magyarokon kívül számos „Hungarus” bejegyzésével találkozunk, a német anyanyelvűek többnyire katonák, orvosok vagy lelkészek, s van közöttük olyan, nem is egy, aki a török elleni harcban esett el Magyarországon.

1583 áprilisában Engelhardt még beiratkozott a bécsi egyetemre,¹² s mint fentebb mondottuk, még 1586-ból is találunk bécsi bejegyzést emlékkönyvében. A már említett francia lexikon szerint csak 1590 táján tért vissza véglegesen Strassburgba.¹³ Ettől kezdve megszűnnek az újabb bejegyzések emlékkönyvében, csupán a halálesetekről szóló poszszeszor-széljegyzetek szaporodnak. Bár nyomtatásban semmit sem hagyott hátra, Nicholas Engelhardt, a vándorhumanista nevét albuma mégis megőrizte az utókor számára.

GÖMÖRI GYÖRGY
(Cambridge)

Szegedi Kis István „*Tabulae analyticae*” c. műve első londoni kiadásának előtörténetéhez. Bizonyára elnézés csupán és így a régi könyvek kutatójának bocsánatos bűn, hogy Gömöri György közleményében (*Magyar szerzők művei a XVI. század végi Angliában*. Magyar Könyvszemle, 96. évf., 4. sz., 1980, 391–393. l.) a Wing katalógus új kiadását említi az STC 1976-ban megjelent 2. kötetének második kiadása helyett, hiszen feltehetően jól tudja, hogy míg a Wing az 1641 és 1700 között megjelent angol nyelvű vagy brit területen kiadott könyvek jegyzéke, addig az STC (a *Short-title Catalogue* rövidítése) az 1475 és 1640 között megjelent könyvek jegyzékét tartalmazza. Új kiadásban eddig még csupán a második kötetet jelent meg. Az azonban már főbenjáró vétek, hogy a szerző a *Tabulae analyticae* 1592-es londoni kiadását az STC „szöveghibájának” minősíti, mert az STC nem is állítja, hogy ez a mű 1592-ben Londonban megjelent volna.

Az 15015.3 jelzet alatt leírt tételhez az STC ugyanis a következő megjegyzést fűzi: „Ent. to Adams a. Oxenbridge 30 my. 1592.” Ez csupán azt jelenti, hogy Adams és Oxenbridge kiadók a *Tabulae analyticae*-t 1592-ben a Londoni Stationers’ Company jegyzőkönyvébe felvették, hogy a könyv kiadásának jogát ezzel lekössék. A bejegyzés teljes szövege megtalálható a Stationers’ Company jegyzőkönyveinek Arber-féle átírásában (*A transcript of the Registers of the Company of Stationers of London, 1554–1640*. London, 1875. 2. köt., 289. l.):

Thomas Adams John Oxenbridge

Entered for their copie vnder th[e h]andes of master Coldok. Doctor Staller, and master Grauet *Tabulae analyticae*, quibus exemplar illud Sanorum sermonum De fide charitate et patientia quod olim prophet[a]e Evangelist[a]e et apostoli litteris memori[a]eque mandauerunt fidele Declaratur. Aucthore Stephano Szegedino Panonus.

¹² *Die Matrikel de Universität Wien*. IV. Band. Graz—Köln, 1961. 12.

¹³ *Dictionnaire de Biographie Française*. T. XII. 1294.

Az előjegyzés azonban nem bizonyíték, hogy a bejegyzett könyv még ugyanabban az évben meg is jelent. Ez történt Szegedi Kis szóban forgó művével is. Ha Gömöri György az STC további utalásait figyelembe veszi, rábukkanhatott volna arra a vitára, sőt talán céhen belüli pereskedésre is, ami a *Tabulae analyticae* kiadási joga körül kerekedett. A Stationers' Company az 1592. október 23-án beiktatott határozata szerint ugyanis a könyv kiadásának jogát Adams és Oxenbridge kiadóktól részben visszavonta és az említett két kiadó (valószínűleg társak) és John Norton kiadó között egyenlő részben osztotta meg:

Vppon the hearinge of a matter in controu'sie betwene Iohn Norton Stac' on thone ptie and Thomas Adams and Iohn Oxonbridge [stac'] on thother ptie touching the Right of themprinting and enioyng A booke called Szegedini tabule, Yi is ordered and agreed by assent of the seid pties, That they the seid pties shall equally betwene them, that is to say, the said Iohn norton for the one half, and the said Thomas Adams and Iohn Oxonbridge as one ptener for thother half, haue Right and interest to thimprintinge and enioyng of the said booke at all tymes hereafter: And that accordinge to the same proporcōns the seid pties shall beare their ratable parte of all charge and haue their parte of the seid booke Vppon eu'y impression thereof from tyme to tyme hereafter.

A végzést az egyik fél részéről John Norton és a másik fél részéről John Oxenbridge hitelesítette aláírásával. (Közli: Greg, W. W. & Boswell, E., ed. *Records of the Court of the Stationers' Company, 1576 to 1602, from Register B.* London, 1893. 43. l.)

Ennek a döntésnek tudható be, hogy a *Tabulae analyticae* 1593-ban három különböző imprinttel jelent meg Londonban. Míg a nyomdász mindhárom esetben Richard Field, addig kiadóként egyszer T. Adams, másszor J. Oxenbridge és harmadszor G. Norton van feltüntetve. G. Norton azonos William Nortonnal, a Stationers' Company határozatában megnevezett John Norton unokatestvérével, a Norton-féle családi nyomda és kiadó-vállalat vezetőjével. Az STC mindhárom variánst jegyzi az 15015.3, 15015.7 és az 15016 jelzet alatt. Az STC első kiadásában csak a legutolsó, a Norton-féle variáns szerepelt, és a lelőhelyek felsorolásából kitűnik, hogy ez a leggyakoribb. Az Oxenbridge-féle variáns (15015.7) Angliában csak a British Library-ben, míg az Adams-féle (15015.3) csupán a St. John's College könyvtárában található meg, Cambridge-ben. Mivel a Norton-féle kiadásból is őriznek kettőt Cambridge-ben, Gömöri György a példányokat könnyedén összevethette volna.

Szegedi Kis István *Tabulae analyticae* c. műve londoni kiadása körüli bonyodalmaknak ilyen hosszadalmas leírását pedig mentse az, hogy mindebből kiderül, hogy egyrészt a *Tabulae analyticae*-t Angliában a schaffhauseni kiadással egyidejűleg szerették volna megjelentetni és így Szegedi Kis híre nem bázeli közvetítéssel jutott Londonba, másrészt a kiadók valószínűleg jól jövedelmező könyvsikernek remélték, mert egyébként a kiadás körüli vitát nem vitték volna a Stationers' Company elé. A legkülönösebb az egész ügyben azonban az, hogy még a döntés napján, 1592. október 23-án Adams és Oxenbridge egyáltalán nem csüggedve, egy újabb könyv kiadásának jogát jegyeztették be a Stationers' Company jegyzőkönyvébe. Ismét magyar vonatkozású könyvet: *The adventures of Brusanus, prince of Hungaria* címmel.

CZIGÁNY MAGDA
(London)

Szilágyi György (Sylvanus) angliai klasszika-filológus tevékenysége. Bethlen Mihály peregrinációja alkalmával Londonba is eljutván, ott szinte magyar „értelmiségi kört” talált. Az 1694-es évben többször is feljegyzi útinaplójába e „társaság” tagjainak nevét, s megőrökíti találkozásuk körülményeit, világosan utalván arra is, hogy angliai kalauzai nem élnek egymástól független életet.¹

¹ OSZK, Oct. Hung. 1261. Magyar Helikon, Bp., 1981.

A Bethlent kézről kézre adó unitárius nyomdász, ifj. Frank Ádám, az udvari körökben is jól ismert festő, Bogdányi Jakab, az egyelőre titokzatos szerepű és bizonytalan személyazonosságú Tolnai Mihály és a medikus végzettségű Szilágyi György (Georgius Sylvanus) sorsában közös vonás, hogy tevékenységük legjavát külföldön, főleg Angliában végezték, s a szigetországot vállalták második hazájuknak.² Közülük legfeljebb Tolnai Mihály hazatértét veti fel a szakirodalom.³ 1697 nyarán azonban még mindhárman Londonban írják be nevüket Teleki Pál albumába.^{3/a}

Bethlen londoni pártfogói közül az orvos Szilágyi György, vagy ahogy kiadványaiban jegyzi magát: Georgius Sylvanus, medicus panonicus — klasszika-filológusi tevékenysége, görög—latin szövegkiadó és -magyarázó működése viszonylag jól ismert. Ezt az ismeretanyagot szeretném az alábbiakban Sylvanus életrajzára és munkásságára vonatkozó helyszíni kutatási adatokkal bővíteni.

A Szilágyságból származó diák neve 1666. július 13-án bukkan fel, bázeli egyetemi beiratkozásakor. Svájci tartózkodásáról azonban egyéb fontos bizonyítékunk is van. A londoni Sion College könyvtárának magyar protestáns egyháztörténeti vonatkozású gyűjteményes kéziratkötetében található egy levélmásolat: „Descriptio Ecclesiarum Transylvaniae per D. D. Paulum Tsernátoni Transylvanum Illustris. D. a Bethlen Ephorum ad Ven. D. Antistitem Huldricum transmissa, d. 6. July 1666.” felcímmel, melyhez függelékként csatlakozik Szilágyi munkája: „TABULA In qua recensentur praecipua Hungaricarum, Transylvanicarumque Ecclesiarum Orthodoxam Religionem amplectium nomina hoc ordine.” S végén az aláírás: „Haec notavit Georgius Szilagyii in urbe Tigurina ad postulatam Reverendi et Excellent: D. Huldrici. Año 1666. die July. 3.”⁴

Szilágyi György további tanulásáról, orvosi tanulmányairól Wespzrémi sem rendelkezik adatokkal.⁵ Az 1670-es évtized elején tünhetett fel Angliában: erre az időre datálható ugyanis a két fennmaradt üdvözlő verse, melyek oxfordi tanulmányaira utalnak.⁶

Nehéz lenne teljes bizonyossággal megmondani, mi vitte az orvos Szilágyit arra, hogy tankönyvróként, middlesex-i pedagógusként keresse kenyerét Angliában. A felmerülhetőségek között kell lennie Jászberényi Pál ösztönző példájának, aki — szintén tanárként — már kiadta az *Institutionum Grammaticarum* és a *Fax Nova — A New Torch to the Latin Tongue* c. műveit. Már korábbi és egyidejű magyar utazók is észrevették az angolok hiányos latin és görög tudásából származó konjunkturális helyzetet, s ezzel a lehetőséggel élhetett Szilágyi is. Bár kintmaradásukban — miként azt Jászberényi érzék-

² HERPEI János: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. III.* Szerk. KESERŰ Bálint. Budapest — Szeged, 1971. 431. — E névsort egészítsük ki a korábban elhunyt Jászberényi Pál, Bánfi-hunyadi János és Mezőlaki János nevével.

³ Uo. 439—440.

^{3/a} OSZK, Duod Lat. 168. 206., 222., 239. 1.

L 40. 2.

⁴ Jelzete: ARC $\frac{L 40. 2.}{L 17 S. 2.}$

⁵ WESPZREMI István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza.* Ford. KÓVÁRI Aladár. Bp., 1960. I. 333.

⁶ Acrostichon Hoc Laudi & Honori Universitatis Oxoniensis... Sincero canebam animo Georgius Szilagyii Ungarus Anno 1671. die Julii 5. Vö. Oxford Books, by Falconer Madan, Oxford, 1931. III. 252. Illetve: Bodleian Library, Oxford, Western Manuscripts, 6489. ***cc. Acrostic in Honor of Barlow. Valószínűleg e kéziratra utal Trócsányi Berta mint unikumra: TRÓCSÁNYI Berta: *Magyar református teológusok Angliában a XVI. és XVII. században.* Debrecen, 1944. 27.

letesen megfogalmazta — szerepet játszott a honi állapotok ijesztő volta is; vetésüket ezért kellett más nemzet javára learatniok.⁷

Szilágyi klasszika-filológiai ténykedésének első jele a Londonban 1676-ban megjelent Demonicushoz és Nicocleshez címzett Isocrates-beszédek voltak. — Művei közül Szabó Károly az alábbiakat ismeri, illetve említi:

1. *Isocratis orationes duae*. Londini. 1676. (RMK III. 2769.)
2. *Theocriti selecta idyllia*. Londini. 1683. (RMK III. 3252.)
3. *Scholia in Isocratis orationes*. Londini. 1684. (RMK III. 3306.)
4. Ugyanennek egy későbbi, XVII. századi kiadása. (RMK III. 4240.)
5. *Aesopi fabulae*. Londini. 1684. (RMK III. 3307.) — Szabó Károly a példányt nem látta, Bartal csak a címét adta egy berlini kötet alapján.
6. *Plutarchi de educatione liberorum*. Londini. 1684. (RMK III. 3308.) — Ugyancsak Bartal adatára hivatkozva veszi fel Szabó Károly.
7. *Homeri Iliados lib. I*. Londini. 1685. (RMK III. 3358.)
8. Ugyanennek új kiadása, London. 1687. (RMK III. 3454.)

E lista azonban korántsem teljes. Mielőtt azonban kiegészíteném újabb tételekkel, két megjegyzést szükségesnek tartok hozzáfűzni. Feltehető, hogy 1676 és 1683 között nem volt ily nagy hiátus Szilágyi termelésében, ugyanis az RMK III. 3306. sz. alatt felvett 1684-es újabb Isocrates-kötet már a negyedik kiadás, így annak 1676 és 1683 között kellett megjelenie. Másik megjegyzésem az Aesopus-kiadásra vonatkozik. Mivel Szabó Károly a kötetet nem látta, így címléírást sem tudott adni.⁸ A Sion College könyvtárában levő példánynak is szakadt a címdala, így *Stationers' Register*ben fennmaradt címléírás alapján megkísérelhető a reprodukálása, még a nyilvánvaló íráshibák ellenére is: az 1684. okt. 15-i bejegyzés szerint Master Chiswell

„Entred . . . booke or cobby entituled Praecipuae ac omium [!] elegantissimae sexaginta Aesopi Tabulae [!] nová per metaphrasin et periphrasin interpretatione Latinae donatae: phrasibus Graecismis et sententiis ex textu excerptis locupletata notis passim illustrata, ac ab omni difficultate et obscuritate vindicate In usum studiosae inventutis [!] studio et opera G. Sylvani Panonii, Medici. . .”⁹

A hazai szakirodalom előtt sem ismeretlen — noha az RMK-ban még nem szereplő — Lucianus-kiadást 1684. júl. 12-én veszi jegyzékbe a *Stationers' Register*. Ennek is meg kellett már korábban jelennie, ugyanis Herepei János megtalálta az „1684. június 27-én Londonban megjelent második bővített kiadás” egy példányát Debrecenben, s nem is akármilyen példányt: az őrlapon a szerző, Szilágyi György possessor-bejegyzése olvasható!¹⁰

A *Stationers' Register*nek köszönhetően azonban egyéb Sylvanus-köteteknek is sikerült a nyomára lelni. 1684. december 20-i bejegyzés figyelmeztet: „Master John Heptinstall Entred then for his booke or cobby entituled Isocratis epistolae . . .” stb.¹¹ A British

⁷ „And truly, Sirs, my coming into England, was not to that intent, that I might profit you, but my own nation more especially, in this Business: But (the more is the grief) we are fallen into such times, that we sowe for our selves, but we reap for other folk.” — A *Fax Nová*-nak az olvasóhoz címzett ajánlásában.

⁸ Az adatot BARTAL Antal *A classica philologia*. . . c. gyűjteményéből veszi, Bartal azonban minden Szilágyi-művet 1684-ből datál. (Bizonyára Bod Péter után.)

⁹ *A Transcript of the Registers of the Worshipful Company of the Stationers, from 1640—1708. A. D. Vol. III*. London, 1913. 256. E regisztert a nyomdászok, könyvárusok és könyvkötők cenzurális és copyright okok miatt hozták létre.

¹⁰ Uo. 246., illetve: HEREPEI: i. m. 431.

¹¹ Uo. 267.

Library katalógusában ugyan nem szerepel a kötet, de egyetlen példányt mégis sikerült megtalálni a cambridge-i Trinity College könyvtárában. Kérésemre Gömöri György volt szíves a könyv címlírását adni:

Isocratis Epistolae Quae Extant Novem cum Scholis Quibus eae per Metaphrasin et Periphrasin, seu *quoad verbum & sensum*, Latine redduntur: Graecismis ac in primis Atticismis frequenter hic occurrentibus locupletantur: Sententiis, quarum adminiculo vitae prudenter instituendae rationem ac modum acquiras, augentur: Phrasibus loquendique formulis, tum copiae acquirendae, tum Textus intelligendi clarius causa, ornantur: Notis denique passim illustrantur; ac ab omni difficultate & obscuritate vindicantur. — In Usum Studiosae Juventutis — Opera Georg. Sylvani Pan. Med. Londini, Typis J. Heptinstall, Impensis Authoris 1685.¹²

A 149 lapos 12° alakú — tehát e zsebkönyv-sorozatba illő — könyvecske ajánlása „nemes Simon Musgrave úrnak” szól, aki szerencsésen visszaérkezett Jamaicából. Ajánlásában Szilágyi a következőt is írja: „Literarum Literatorumque Patrono: Domino suo & amico benevolentissimo, ac domi suae Londini Hospiti gratissimo — Autor”. (Szíveségéért itt is köszönetet mondok Gömöri Györgynek.)

Az általunk ismert legkésőbbi Szilágyi-művet 1693. március 14-én jegyezték be a Stationers' Register lapjaira.¹³ Ugyancsak John Heptinstall volt a nyomdász, s ezúttal egy Seneca-válogatás került kiadásra. A British Library 1474. a. 23. jelzet alatt őrzi az alábbi művet:

L. Annaei Senecae Philosophi Sententiae Morales praecipuae: Ex Omnibus ejus, quae extant, operibus diligenter excerptae: in certa capita, seu locos communes summâ curâ digestae: in modum brevium orationum variis argumentis ac rationibus amplificatae: exemplis praeclaris, summam prudentiam, summamque utilitatem largè in lectorem fundentibus, ex ipso Authore totidem verbis illustratae: omni Christiano homine, tam sene, quàm juvene dignissimae. Nunc primùm In usum Scholarum accomodatae. Studio & Operâ. Georgii Sylvani Pannonii Medici. Londini, Sumptibus Authoris. Typis Johannis Heptinstall, 1693.

Ajánlva: „Viro Verè Generoso, Eruditione omnimodâ praeclaro, Pietate in Deum eximio, Humanitate in omnes, suprâ quàm credi potest, conspicuo, Domino Eliae Micklethwait.”

Az ugyancsak 12°, 252 oldalnyi könyvecske az alábbi fejezetcímeket tartalmazza: 1. old. De vita humana. 9. De morte. 14. De mutabili omnium rerum conditione. 20. De providentia Dei. 24. De beneficiis Dei in homines. 30. De virtute in genere. 44. De peccato, vitiis, culpa, crimine, scelere, flagitiis. 52. De conversatione. 57. De animo. 72. De ingenio. 73. De corpore. 75. De voluptate. 77. De luxuria. 80. De libidine. 81. De ambitione. 82. De avaritia. 86. De pecunia, patrimoniis, divitiis, opibus, &c. 95. De paupere et paupertate. 102. De injuria. 105. De malitia. 106. De ira. 127. De clementia. 138. De crudelitate. 143. De amicitia. 144. De societate. 145. De fortuna. 153. De malo et malis fortuitis. 169. De sapiente. 170. De magnitudine vera animi. 172. De libris eorumque lectione. 176. De loco. 177. De natura. 180. De senectute. 181. De servis et servitute. 182. De nocente et nocituro. 185. De metu et timore, &c. 188. De otio. Et otioso. 191. De labore et opera, etc. 192. De patientia. 193. De parvo. 195. De simili. 196. De oratione. 197. De foelicitate. 199. De infoelici et infoelicitate. 201. De gaudio. 203. De patria. 209. De beneficiis hominum. — Mint a címek is sejtetik, Szilágyi egymás mellett, párhuzamosan közli az ugyanazon témáról szétszórva található erkölcsfilozófiai bölcsességeket.

¹² Bizonyára ez volt az az unikum kötet, amelyre Pongrácz József hívta fel a könyvtáros figyelmét. Vö. PONGRÁCZ József: *Magyar diákok Angliában*. Pápa. 1914. 5.

¹³ I. m. 437.

Amint az eddigiekből kiviláglik, Szilágyi György alaposan kivette részét a görög és latin nyelv iránt érdeklődő angol ifjúság oktatásából; s a korabeli könyvjegyzékek, kollégiumi katalógusok átböngészése alapján nyugodtan mondhatjuk, hogy többszöri kiadást megért műveivel korának egyik legismertebb klasszika-filológia kompilátorává vált. A XVIII. századi újramegjelenések pedig azt bizonyítják, hogy generációk nyelvi tájékozottságát határozta meg.

Angol kapcsolatai is következtetni engednek szakmai hírnevére. Bár nem sikerült személyes ismeretségi körét teljesen feltárni, néhány név azonban arra mutat, igen előkelő pártfogókat sikerült támogatására megnyernie. A szerző autográf dedikációja maradt fenn az *Isocratis orationes duae* (RMK III. 2769.) c. művében:

„Reverendo in Christo Patri ac Domino, (DOLBEN)¹⁴ JOHANNI Divinâ gratiâ Episcopo Roffensi etc. Domino suo benevolentissimo, ac perpetuâ observantiâ colendo, Author humili offert animo. Anno 1676. die 26 Jan. P. X. 9”.

John Dolben (1625–1686) oxfordi ismerősei közé tartozhatott, életpályája során York érseke, Rochester püspöke — ebben a minőségben ajánlja neki művét Szilágyi — és a Westminster főesperese is volt. Ismeretlen viszont az a Jacob Langham, akinek e kötet nyomtatott ajánlását készítette, s akinek a Plutarchos-könyvet is ajánlotta.

A Lucianus válogatott dialógusait tartalmazó kötet nyomtatott ajánlása John Hartcliffe-hez szól. Ő oxfordi és cambridge-i tanulmányai után a londoni Merchant Taylors' School igazgatója lett, s maga is fordított klasszikusokat, Plutarkhosz *Éthika* (*Moralia*) c. értekezésgyűjtemény-fordítása ismeretes.

Az RMK III. 3306. sz. *Scholia in duas Isocratis orationes*t a szerző Thomas Watsonnak ajánlotta. Watson a cambridge-i „János Kollégium” tagja, majd St. David püspöke volt, e címétől később megfosztották.

Simon Musgrave — akinek Szilágyi az Isocrates leveleit tartalmazó kötetet dedikálta — és Elia Micklethwait — akinek a Seneca-kiadást ajánlotta — kilétét egyelőre nem sikerült megállapítani, életrajzukat a *Dictionary of National Biography* nem jegyzi. A Theocritus-mű ajánlása annak a Sir John Cottonnak szól (1621–1701), aki a híres „Cottonian Library”-t az angol nemzetnek adományozta, s maga is komoly klasszikus műveltséggel rendelkezett.

További vizsgálódás tárgyává kell még tenni Szilágyi oxfordi ismerőseinek körét — erre az Acrostichon hoc laudi & honori universitatis oxoniensis, valamint a Thomas Barlow-t, Boyle barátját, az oxfordi főesperest és Lincoln püspökét üdvözlő verse még bizonyára további adatokkal szolgál.

JANKOVICS JÓZSEF

A Szigeti Veszedelem bibliográfiájához. Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban (Bibliotheca) Cat. X. titulus V/b jelzet alatt található a Collectio Batthyanyana egyik érdekes darabja: a *Szigeti Veszedelem* késői másolatát tartalmazó kéziratos könyv.¹

Keletkezési idejére nincs pontos adat, de mivel a gyűjteményt Batthyany József állította össze, mindenképpen a XVIII. sz. végéig készült a másolat.² Mérete: 192 × 238 mm, 207 számozott +1 számozatlan lapot tartalmaz (ez utóbbit nem írták egészen tele) a könyv másik felében üres lapok vannak.

¹⁴ A vezetéknev más kézzel beírva.

¹ A legutóbbi ilyen adat: BÓTA László: *Adalék Zrínyi Török Áfium-ának bibliográfiájához.* ItK 1958. 524–525. Ebben a szerző az *Áfium* egy kései, a pesti piarista könyvtárban található másolatáról ír.

² KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok.* Esztergom 1900. 365.

Címlapja nincs, az első bekötési tábla belső oldalán Admonitio található, amit ugyanazzal a tintával keresztben áthúztak. Szövege a következő:

„A mely régi írásbul, ugyan Zrini könyvébül ide tétetet. Az ki ezen könyvet fogja olvasni, ugy gondokodgyék, hogy Zrini Miklós authora ezen könyvnek, a kit két lábuvad kan meg ölt: az az német Irigység, mert jo vitez vala.

Végre egész Zrini familiáját Zrini Péterben ártatlan kedves magzattal együtt meg emésztette Frangepán nemzetét el vesztette Sz: életű Nadasdi Ferenczet meg ette, Tótkólit, ki magyar ország szabadságáért izzadot, országbul ki kergette, Lippait az esztergami érseket erdemetlen tömlőczben meg ölte.”

Ezt követi egy számozatlan előzéklevel (második oldala üres), melynek első lapján az „Adria(!) Tengernek Syrenája” „Groff Zrini Miklos” felirat olvasható. A cím és a szerző neve alatt kapott helyet a Szigeti Veszedelem szövegűen lemásolt Dedicatio-ja.³

Az első számozott lapon kezdődik magának az eposznak a másolata. Az énekek sorszáma és terjedelme megegyezik a bécsi kiadásával:

Pars Prima 1. — 12. lapig. Második rész 12. — 20. l, Pars Tertia 20 — 32. l. Negyedik rész 32. — 42. l, Ötödik rész 42. — 51. l., Hatodik rész 52. — 63. l., Hetedik rész 63. — 73. l, Nyolczadik rész 74. — 83. l., Kilenczedik rész 83. — 93. l., Tizedik rész 93. — 103. l., Tizenegyedik 104. — 113. l., Tizenkettődik 114. — 125. l., Tizenharmadik 125. — 135. l. (előtte tartalmi összefoglalás a másoló kezétől: „Deli Vidrül és Borbáláru”) Tizen negyedik rész 135. — 147. l., Tizen ötödik rész 147. — 158. lapig.

Az utolsó 2 ének befejező versszaka az első kiadásban számozatlan, a másoló viszont mindkét esetben ellátta őket a megfelelő számmal (115., ill. 109. versszak). Csak az első és a harmadik éneket jelöli latin kifejezéssel, a többinek (az eredetivel ellentétben) tudatosan magyar sorszámot ad. Ilyen tudatosság figyelhető meg a szövegben található eltérések, pontatlan másolások egy részében is. Jó példa erre az első ének első versszaka.

A bécsi kiadásban ez így hangzik:

„Én az ki az előtt iffju elmével
Iáczottam szerelmnek édes versével,
Küszköttem viola kegyetlenségével:
Mastan immár Mársnak hangassab verséuel,”

Ugyanez a másolatban:

„Én az ki az előtt iffju elmével
Jáczottam szerelem édes énekével.
Küszköttem Viola kegyetlenségével,
Mastan immár Mársnak hangassab versével.”

Az első két sor metszetét a másoló mindkét esetben korigálja: az első sorban egy új szótag betoldásával (iffju) teszi felező tizenkettessé a sort, a másodikban egy szinonimával (versével — énekével) javítja ki a (szerinte hibás) 7 + 5-ös osztást. A metrum kijavítására tett kísérlet e század más Zrínyi-másolatára is jellemző.⁴ Megváltozott (nem túl logikusan) a versszak központozása is, a Viola nagybetűs frása viszont előrelépés az első kiadáshoz képest.

³ Összehasonlítási alapul a 1651-es bécsi kiadás szolgált (Esztergom, Bibliotheca).

⁴ MTA Kézirattára, K 87. ZRÍNYI: *Adriaai tengernek syrenaia*. XVIII. század végi másolat, a jó tollú átdolgozó főleg a sormetszeteket igyekszik szabályossá (6 + 6) tenni.

A másolat egészének összevetése ezzel a kiadással bizonyára sok érdekes eltérésre derítene fényt. A *Szigeti Veszedelem* után az „A hol egy vadász . . .” kezdetű Idilium másolata (158–165. l.), majd a „Kegyetlen hová futsz” (166–169. l.) c. Idilium következik. Ezek a bécsi kiadásban megelőzik az eposzt. Az utánuk következő vers az „Arianna sirása” (169–173. l.), melynek számozását elrontotta a másoló (a 34. versszaktól tévesen 54–57). A 173–174. lapon „Feszületre csinált versei Groff Zrininek”, a 175. lapon a Peroratio olvasható. Ezt követi a „Vége” felirat és egy elválasztó vonal.

Alatta: „Más Zrini György munkája”. Ezt a megjegyzést nem indokolja a másoló, s utána rögtön „Az vadász el nyugszik” (175–179. l.), és „Te ki gyönyörködöl” (180–181. l.) kezdetű versek következnek.

Ez utóbbi vers 9. (utolsó) verszaka az 1651-es kiadásban számozatlan. A 182–184. lapon található az „Orfeus” c. vers, melynek 25 versszakát változatlanul másolták le, az utolsó rész viszont a Balassi strófa régibb, belső rímes változatát követi – eltérve a kiadás versformájától –, s a 3 rövid sort egymás mellé, 1 sorba írja.

A 185–186. lapon Zrínyi epigrammái kaptak helyet, sorrendben: Atila, Buda, Szigeti Zrini Miklos, Deli Vid, Sarkovich, Radivoi és Juranics Vajdák, Farkasics Péter.

A sort az ismételt lemásolt Peroratio zárja, a 186. lapon. Itt olvasható a nagybetűs záró mondat is: „Eddig tart Groff Zrini Miklós munkája”.

A kézirat a 187. laptól a 210. lapig idegen verseket tartalmaz, a szerzők nevének feltüntetése nélkül, magyarul. Másolójuk azonos azzal, aki Zrínyi munkáit másolta, frászmódja viszont sokkal tömörebb (valószínűleg a helytel való takarékoskodás miatt).

Többségük köszöntő vers, a vallásos versek egy része Nyéki Vörös Mátyásra emlékeztet. A kéziratnak ez a része is megérdemelné a figyelmet és a behatóbb tanulmányozást.⁵

PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA

Az egri jezsuita könyvtár 1774-ben, a rend feloszlatásakor. A jezsuiták Egernek a török hódoltság alól való 1687. évi felszabadítása nyomán az elsők között léptek a város földjére.¹ Az Egerben megtelepedni kívánó szerzetesrendnek a felső-magyarországi kamarai adminisztrátor egy tekintélyes nagyságú telken álló moscheát, a körülötte álló 5 nagyobb és 12 kisebb lakóházzal együtt juttatott.² A jezsuiták azért kaptak ilyen nagy kiterjedésű ingatlant, mivel ott nem csupán templomot és rendházat, de iskolát is kívántak létesíteni.³ Valóban itt épült meg azután a XVIII. század folyamán a jezsuiták épületegyüttese.

A jezsuiták – akik a XVIII. században Eger legműveltebb, legiskolázottabb papjai voltak – igen számottevő mértékben járultak hozzá Eger püspöki székhelynek kulturális központtá való válásához. Éppen ezért tekinthetünk érdeklődéssel a rendnek gazdag egri könyvtárára, illetve könyvtárállományára, melybe II. József által 1773-ban való feloszlatásuk és vagyonuk elkönfiskálása nyomán felvett részletes leltár nyújt jó betekintést.

Az egri jezsuiták könyvtárállománya, annak elhelyezése szerint négy csoportban került leltári felvételre:

1. a tulajdonképpeni könyvtár anyaga; 2. az egyes páterek szobájában talált könyvek;
3. a Szent Erzsébet látogatása kongregáció könyvtára; 4. a gyógyszerár könyvei.

⁵ A kézirat használatát Beke Margit mb. igazgató és Lázs Sándor könyvtáros tette számomra lehetővé. Ezúton is köszönöm nekik.

¹ Egri Érseki Egyházi Levéltár. Archivum vetus. 3346. rsz. kötet 3. oldal.

² Heves megyei Levéltár. XII–3. Liber nr. 58. (Primaria Conscriptio Civitatis Agriensis per Cameralem provisorem Georgium Edelspacher in anno 1690 peractum.)

³ Haus- und Hofkammerarchiv. Ungarische Gedenkbücher, 434. Band. 270. oldal. (Bécs.)

A könyvek leltározására 1774-ben került sor. A könyvtárban és az egyes páterek szobáiban őrzött könyvek,⁴ valamint a patikában talált könyvek⁵ lajstromba vételének hónapját és napját nem tüntetik fel az inventáriumok, de az említett kongregáció könyvvállománnyát 1774. március 10-én leltározták fel.⁶

Az egyes munkák címét igen sok esetben nem írták ki pontosan, maradéktalan teljességgel, legtöbbször csak rövidített formában adták meg, vagy éppen csak tartalmára utalnak. A szerző nevét azonban minden esetben feljegyezték.

A könyvtár állományát 12 csoportra osztottan vették fel a leltári jegyzékbe, s minden esetben megadták a művek példányszámát, valamint a kötetek számát.

A könyvtár leltárát az alábbi táblázatban összegeztük:

Könyvek csoportjai	Mű		Példány		Kötet	
	db	%	db	%	db	%
1. Teológiai munkák, egyházatyák, egyházdoktorok és skolasztikusok munkái	176	11,00	380	14,86	507	15,45
2. Egyházi jog, jogtudomány	100	6,26	159	6,21	199	6,07
3. Szentbeszédék, hittanítás	211	13,20	310	12,08	423	12,89
4. Hitvitázó munkák	108	6,74	197	7,69	198	6,04
5. Egyháztörténet	87	5,42	146	5,36	152	4,64
6. Politikai történet	137	8,57	192	7,50	219	6,68
7. Aszkétika, lelki irodalom, imakönyvek	346	21,59	541	21,07	871	26,19
8. Egyházi szertartás	24	1,46	36	1,39	44	1,33
9. Filozófia, orvostan, matematika, aritmetika, geometria	84	5,23	109	4,27	123	3,76
10. Iskolai humaniorák	243	15,20	353	13,76	401	12,22
11. Vegyes	54	3,36	114	4,46	117	3,61
12. Eretnekek munkái, tiltott munkák	32	1,98	36	1,39	37	1,12
Összesen	1602		2573		3291	

Tehát igen tekintélyes számú és változatos munkák sorakoztak az egri jezsuiták könyvtárának polcain.

Az egyes csoportokba sorolt munkák sorában a különböző külföldi köteteken túl igen szép számmal hazai szerzők hazai kiadású művei is megtalálhatók. A jezsuiták egri könyvtárában a különböző tudományágak közismerten alapvető munkái mellett legkülönbözőbb irányú és igényű kötetek is tömegesen megtalálhatók, s egyértelmű határozottsággal állapíthatjuk meg, hogy a könyvtár képes volt a XVIII. század tudományos igényét általában kielégíteni.

Mivel nem tüntették fel a kötetek kiadási helyét és évét, egy nagy sor munkánál nem állapítható meg, hogy melyik kiadásról van szó, de így is bizonyos, hogy XVII. században kiadott kötetek is helyt kaptak a könyvtár polcain.

Természetszerűen e gazdag könyvtár ismertetése túllépné e cikk szűkre szabott kereteit, ezért csak áttekintést kívánunk róla nyújtani.

⁴ Egri Érseki Egyházi Levéltár. Archivum vetus. 23. rsz. 149. iratszám. — 1773 októberében Wolter Pál egri jezsuita rektor azt jelentette, hogy addig az időpontig nem tudták elkészíteni a könyvtár leltárát, de azt hamarosan elvégzik.

⁵ Heves megyei Levéltár. Heves megye iratai. Miscellaneae. Nr. 4.

⁶ Heves megyei Levéltár. Heves megye iratai. Miscellaneae. Nr. 4.

A jogi munkák sorában kapott helyet Rákóczi Ferenc „articulus”-ainak és „decretum”-ainak magyar nyelvű kötete, valamint az 1781. évi soproni országyűlés iratai.

A történelmi tárgyú munkák sorában a magyarországi vonatkozásúak vezettek, de mellettük megtalálhatók voltak a rómaiak, a bizánciak, a „barbárok”, a zsidók, a törökök, az osztrákok, a németek, a belgák, az oroszok, a franciák, a dánok, a svédek, a lengyelek, a csehek és az olaszok történetére vonatkozó kötetek is. Okmánykiadványok is előfordulnak. A leltár számba vette Anonymus műve mellett Turóczy krónikáját és Bonfini művét csakúgy, mint Tacitus *Germaniáját* is.

A szertartástani kategóriából tűnik szembe az ördögűzést tárgyaló „fasciculus” (kézirat?).

A 9. csoport számban ugyan nem túlzottan emelkedik ki az anyagból, de igen változatos összetételű. A nem számos filozófiai művek mellett találjuk a matematika, az aritmetika, az algebra, a geometria, a fizika, a kémia és a bányászat köteteit. A fizikai művek a fényvel, az elektromossággal, a mozgással, a testekkel és a „vacuum”-mal foglalkoznak. Magyarország négy részből álló atlasza mellett sorakozott a Tiszáról és a Vágról szóló kötet is.

A munkák száma alapján a második helyet foglalják el az iskolai humaniorák körébe tartozók, igen gazdag tárgyi változatossággal. Első helyen kell említenem a 31 szerzőtől származó színműveket („tragodiae”, „comediae”, „drammata”, „opera comica”). Az egyes kötetek megjelölése itt is csak általános, például: Domini Diderot Comediae.

A nyelvtani munkák és szótárak sorában magyar, latin, görög, német, francia, lengyel, héber, olasz és „ruthén” kötet található. Megvolt a jezsuiták egri könyvtárában Ambrosius Calepinus 11 nyelvű szótára mellett Bél Mátyás német és „szláv” „institutio”-ja is, de nem hiányzott Comenius Januája sem.

A retorikai és a poétikai művek gazdag választékban kínálták magukat.

A római klasszikusok között Cicero, Seneca, Livius, Ovidius, Cato és Horatius munkái kaptak helyet nem nagy számban. Két földrajzi tárgyú kötetet is itt vettek leltárba.

A kis számú vegyes tárgyú munkák között jegyezték fel a leltárba két színművet, közte Molière egy német nyelvű fordítását is („comediae germanicae”).

Az egri jezsuita könyvtárban protestáns és humanista szerzők tiltott munkái között is válogathatók az érdeklődő. Luther Márton német és Károli Gáspár magyar bibliája mellett megvolt Komáromi György, Félegyházi Tamás, Torkos András szentírásfordítása, de nem hiányzott Rotterdami Erazmusé sem, sőt Machiavelli és Melanchton egy-egy kötetét is megtaláljuk e csoportban. Egyéb magyar nyelvű protestáns kötetet is beszerettek az egri jezsuiták maguk számára.

Természetesen a könyvtárhoz kell számítanunk a leltározás során az egyes jezsuita páterek és tanárok szobáiban, valamint a tantermekben talált könyvállományt, melynek számát az összeírás alapján az alábbi táblázatban foglaljuk össze.

Meg kell jegyeznünk, hogy a „kezdők” és „kicsik” alatt a classis elementaris tanulóit kell értenünk.

Ezek a munkák a vallástani műveken kívül főleg történelmi tárgyúak, de bőven akadnak közöttük filozófiaiak, fizikaiak, jogiak, földrajziak, matematikaiak, aritmetikaiak, algebraiak, nyelvtaniak, retorikaiak, poétikaiak, csillagászatiak, de tartalmazzak szótárakat is. Igen jelentékeny számban találunk a könyvek sorában színműveket, szám szerint 46 kötetben. Közöttük szerepel Molière németre fordított darabja is.

A lelkipásztorkodó és az oktatásban részt vevő jezsuiták mindennapi munkájukban szükséges könyveket érhető okokból maguknál tartották, de nyilvánvalóan ezek a munkák is a könyvtár állományába tartoznak, eredetileg azt a páterek ott tartották nyilván.

A könyv elhelyezése	Művek száma	Kötetek száma
Német hitszónok	32	54
Vasárnap hitszónok	95	131
Ünnepi prédikátor	110	138
Pater spiritualis	87	89
A rektor	100	138
Pater ministri	61	70
Az Agonia kongregáció előljárója	34	37
Pater Botár	5	5
Pater Nellocher	13	13
Pater Linde	15	15
Pater Fodor	349	438
A syntaxis raktára	145	145
A retorika tanára	147	147
A poétika tanára	135	142
A grammatika tanára	82	82
A kezdők tanára	53	53
A kicsik tanára	30	34
Az 1. divízióban	28	30
A legfelső divízióban	8	12
Összesen	1529	1779

A kutatás során előkerült az egri jezsuita patika könyvtárának leltára is. A gyógyszer-tárban 50 művet 61 kötetben vettek leltárba. A munkák részben orvosiak, részben pedig természetszerűen gyógyszerészetiek, illetőleg növénytaniak. Csupán 8 olyan munka akadt, amelyik nem tartozik ide, ezek vallási, történelmi, filozófiai és földrajzi jellegűek.

Saját könyvtára volt az iskola tanulói kongregációjának is (Erzsébet látogatása Szűz Máriánál).

Ezeket a könyveket két nagy csoportra osztották: nem vallási és vallási munkák.

Vallási munkák	60	mű	164	kötet
Nem vallási munkák	19	mű	21	kötet

Itt összesen tehát 79 munka 185 kötetben került összeírásra.

A nem vallási tartalmú munkák sorában kapott helyet Horatius, Ovidius, Martialis munkái mellett néhány fizikai, geometriai, poétikai, történelmi mű, valamint egy színdarab is.

Összegezve tehát az egri jezsuiták könyvvállományát, az ilyen képet mutat:

A könyv elhelyezési helye	Mű db	Példány db	Kötet db
Könyvtár	1602	2573	3291
Páterek, iskola	1526	?	1779
Gyógyszertár	50	50	61
Kongregáció	79	?	185
Összesen	3257	?	5316

A jezsuiták tehát Egerben 3257 művel 5316 kötetben rendelkeztek, ami mennyiségileg, de a könyvvállomány minőségét tekintve is igen figyelemre méltó. Nemcsak Egerben,

a hatalmas kiterjedésű püspökség székvárosában, valamint Heves és Külső Szolnok törvényesen egyesült vármegyék székhelyén, de e tájon messze földön ez volt a legnagyobb, legjelentékenyebb könyvtár a XVIII. század során, 1773. évi megszüntetéséig, felszámolásáig. Tudnunk kell ugyanis, hogy gróf Eszterházy Károly egri püspök ebben az időben még csak gyűjtögette a későbbi líceumi könyvtár anyagát, s azt az 1780-as évek elején kezdték el berendezni, hogy végül is 1793-ban megnyílhasson.⁷

A Helytartótanács 1775. október 19-én úgy rendelkezett az egri jezsuiták könyvtárának anyagáról a vármegye alispánjánál, hogy azt – későbbi sorsáról való döntésig – egy megbízható egyházi személy felügyeletére kell bízni. Előírták, hogy az illetőnek a könyvraktárt „időről időre ki kell szellőztetni, és annak tartozik gondját viselni.”⁸

Amikor a kincstár 1775. június 17-én eladta az egri jezsuita patikát Artner Józsefnek, a szerződésben külön passzusban kötötték ki, hogy a vételárban (4500 forint) nem foglaltatik benne a felleltározott könyvanyag, valamint azon természetrajzi ritkaságok, melyeket a könyvekhez hasonlóan leltárba venni és összegyűjteni rendeltek. Az utóbbiakat egyébként a következő esztendőben, 1776. január 18-án az uralkodó parancsára a nagyszombati egyetem könyvtárának kellett, hogy a vármegye alispánja megküldje „pro usu Museorum Physices et Historiae Naturalis”. Egyébként 12 darab ilyen különlegességet vettek leltárba.⁹

1777. október 9-én a könyveket még mindig Egerben tárolták, amikor is a könyvek gondviselője („curator librorum”) magister Klobusiczky József volt, akit a Helytartótanács 1776. január 19-én nevezett ki a feloszlott jezsuitarend vagyona adminisztrátorának.¹⁰

Ismerjük a könyvtár utolsó jezsuita vezetőjének a nevét is, Vechey János személyében, aki a rend feloszlása után 116 forint fizetséget kapott a kincstártól, nyilván a felleltározott és elzárt könyvanyag őrzéséért, gondviseléséért.¹¹

Csak 1782. október 28-án értesítette a Helytartótanács a kettős vármegye alispánját, Kállay Lászlót, hogy a legfelsőbb döntés értelmében a feloszlott jezsuita rend könyvtárait a budai egyetem könyvtára kapja meg, melynek a prefektusa ekkor Bretschneider volt. Az egyetem részéről Kovachich Márton, a könyvtár „vicecustos”-a nyert megbízást a könyvek összegyűjtésére, akinek a vármegye engedelmességet és a könyveket majdan Budára szállítani tartozik. Kovachich munkáját kötelesek mindenben megkönnyíteni.¹¹

Heves vármegye iratainak sorában nem maradt fenn adat, mely a jezsuita könyvtár anyagának elszállításáról, s annak körülményeiről tájékoztatna.

SUGÁR ISTVÁN

József Attila Előrs-korszaka* Mit fogok először csinálni, ha Budapesten leszek? — „... *Hetiszemlét* szeretnék alapítani a magyar falusi nép számára” — így hangzik Jászi Oszkár válasza *Az Ember* 1922. január 15-i körkérdésére. Az sem elhanyagolható, hogy „... minden demagógiától, parasztfogástól és osztályharc-simlitől mentes” újságot ter-

⁷ Iványi Sándornak, az Egri Főegyházmegyei Könyvtár főkönyvtárosának szíves szóbeli közlése alapján.

⁸ Heves megyei Levéltár. Heves megye iratai. 1775. Nr. 6. et A.

⁹ Mint előbb.

¹⁰ Mint előbb.

¹¹ Heves megyei Levéltár. Heves megye iratai. Miscellanea. Nr. 4.

¹² Egri Érseki Egyházi Levéltár. Archivum vetus. 23. rsz. 149. iratszám.

* A Magyar Tudományos Akadémia 1980-as József Attila Ülésszakán tartott előadás.

vez az októbristák emigrációban élő szellemi vezére.¹ A hetiszemlét ugyan nem sikerült létrehozni — haza se jöhetett —, de hívei, Vámbéry Rusztem és Varró István 1926-tól kiadták a *Huszadik Század* folytatásának tekinthető *Századunk* című folyóiratot, melynek maga Jászi is munkatársa lett. Még mindig Jászi Oszkárnál időzve: az emigráció sajtójában többször is kijelentette, hogy Október legfőbb hagyományának a földosztást, a földkérdés radikális megoldását tekinti.²

Mindezt azért mondtam el, hogy indokoljam, miért védi néhány év múlva a *Századunk* „a feudalizmust fenyegető mohácsi veszedelem avantgardistái”-t, a Bartha Miklós Társaságot.³

József Attila Előörs-korszakának a kulcsszava ugyanis a Bartha Miklós Társaság. Az 1925-ben javarészt székely eredetű egyetemi hallgatók és ifjú értelmiségiek által alapított Társaság 1928-ra levetkezte kezdeti önképzőkör-jellegét és hozzákezdett a földkérdés tanulmányozásához. Szabó Dezső és a sajátosan értelmezett Ady Endre hatására, a Társaság hangadói kialakították a népből kiinduló megújulásra esküvő — a népet fajként értelmező — ideológiájukat és kísérletet tettek a kossuthi, Jászi Oszkár-i dunai konföderációs tervezet adaptálására.⁴ Ebbe az erjedésben levő közösségbe, melyről még nem lehetett eldönteni, milyen iránynál köt ki — „Kocsisbor vagy tokaji”⁵ — érkezett 1928 őszén a fiatal József Attila.

A költő, mint életrajzából ismeretes, „egy jómódú leányt” szeretett, de szerelmét sietve külföldre küldték az aggódó szülők. Vágó Mártával való levelezéséből tudjuk, hogy a kezdetben baráti polgári radikális és liberális körök Vágó József döntése után visszafogottan fogadták a költő közeledését — 1929 tavaszán a *Századunk* is bezárult írásai előtt⁶ —, de annál nagyobb örömmel várták üde, népies hangvételi verseit és később tanulmányait is a Bartha Miklós Társaságban megismert új barátok.

A Bartha Miklós Társaság kifogyhatatlan energiájú ügyvezető elnöke, Fábíán Dániel révén sokfelé lavírozott ezekben az években. Ő és barátai más egyesületekbe és párt-csoportosulásokba is beléptek, hogy hatáskörüket kibővítsék. Így lett Fábíán 1929-ben a Vámbéry Rusztem által alapított Magyar Fábíánus Társaság⁷ és ezt megelőzően a Dénes István-féle Magyarországi Földműves és Munkáspárt vezetőségi tagja.⁸ Utóbbi kapcsolat különösen reménykeltő volt. A párt 1929. március 24-re tervezett kongresszusának meghívója a Társaság számos tagját hirdette az előadók között, így József Attilát is.⁹ A költő felszólalására azonban nem kerülhetett sor, mert a hatóságok a kongresszust betiltották s ezután fordult a barthások figyelme az ugyancsak parasztpárt alapítását tervező és immár egy esztendeje hetilappal rendelkező Bajcsy-Zsilinszky Endre felé. Az *Előörs* már 1928 őszén, az Ady-röpirat utóvédharcaiban helyt adott Fábíán Dániel egyik vitacikké-

¹ *Mit fogok először csinálni, ha Budapesten leszek?* Az Ember (Wien), 1922. jan. 15.

² JÁSZI Oszkár: *Liberalizmus és szocializmus*. Bécsi Magyar Újság, 1922. jún. 16.; — *Parasztok és szocialisták*. Uo. 1922. júl. 2.

³ VÁMBÉRY Rusztem: *Juventus ventus*. Századunk, 1930. ápr. 223. l.

⁴ Vö. TASI József: *A Bartha Miklós Társaság megalakulása és első évei — 1925 — 1928* — *Literatura*, 1980/2. sz. 307 — 330. l.

⁵ PETHŐ Sándor: *Kocsisbor vagy tokaji?* Magyarság, 1929. aug. 4.

⁶ József Attila utolsó írása — Magyarító szótár — 1929 márciusában jelent meg a Századunkban. A költő csak 1932 nyarán lett ismét Vámbéry Rusztemék — a magyarországi októbristák — szövetségese. Vö. TASI József: *József Attila és a Halálbüntetés Ellen-es Szövetség*. Párttörténeti Közlemények, 1980/1. sz. 90 — 110. l.

⁷ A Magyar Fábíánus Társaság tisztikara [1929. szept. 21.] L. OSZK Fond 71/37.

⁸ Meghívó a Magyarországi Földműves és Munkáspárt (Országos Parasztpárt) VII. Országos Kongresszusára 1929. március 24-én. . . Bp. Közlekedési ny. [4.] l.

⁹ I. m. [5.] l.

nek¹⁰ – nem tartom véletlennek, hogy nevével hamarosan a *Századunkban* is találkozunk.¹¹ A Dénes István-os kiruccanás után az *Előrsben* sorra jelentkeztek írásaikkal a Bartha Miklós Társaság tagjai, így Pintér Ferenc, Lakatos Péter Pál és – 1929 őszén – maga Fábíán Dániel is, aki a Föld Népe-rovat állandó cikkírója lett.¹² Itt jegyzem meg, hogy a Szabó Dezső 1928-as szerepét felvállaló Féja Géza szintén a Bartha Miklós Társaságból jött és a Társaság Magyar Föld-estjén (1929. február 27.) tartott *Ady után* című előadásával jelentkezett az *Előrsben*.¹³ Féja ezután évekig Bajcsy-Zsilinszky Endre odaadó híve lett és ez meghatározta a Bartha Miklós Társasághoz és különösen annak bal-szárnyához való viszonyát.

1929. október 26-án jelent meg József Attila első írása az *Előrsben*, a Pintér Jenő *Magyar Irodalomtörténetéről* írott cikksorozat első darabja.¹⁴ A terjedelmes tanulmány-töredék, mint ismeretes a *Századunk* számára készült 1928 őszén,¹⁵ ám onnan kiszorította Hatvany Lajos kritikája.¹⁶

József Attila első írása valószínűleg Lakatos Péter Pál révén került az *Előrs*hez; a két költő barátsága négy-öt évvel korábbra, *Magyar Írás*-beli közléseik idejére datálható. (A költő a nyári hónapokban betegeskedett; ezért csak teljes gyógyulása, balatonlellei üdülése után követte barátait az *Előrs* szerkesztőségébe.¹⁷) Ugyancsak Lakatos Péter Pál segítségével lett József Attila az *Előrs* belső munkatársa; neki küldte el a barthás-előrsös korszakának programversét, az *Akácokhoz!* című költeményt, „... melyet a Főszerkesztő Úr rögtön elolvasott s még a mai napon – tehát 1929. november 20-án – a nyomdába adta közlésre, úgyhogy már a november 23-iki számban meg fog jelenni.”¹⁸ Az *Akácokhoz!*, melynek részletes elemzésére itt nem térhetek ki, a szimbólumok nyelvén szól a nép közé menő „ákácok”-ról, azaz parasztvezérekéről. Ők mennek a „göbbedő, odvas” falvakba, „homokot”, tehát tömegeket „kötözni magunkba”, azaz szervez-kezdni. Ezt a hatalom nem nézi jó szemmel, „szisszentő ez”, mondja a költő, „de lombos föladat”, azaz eredményes lehet.¹⁹ Itt jegyzem meg, hogy a vers fő gondolata felbukkan József Attila egyik névtelen glosszájában, a *Vetélőben*, az *Előrs* 1930. január 4-i számában. Ez a glossza a „... kitántorgott Amerikába / másfél millió emberünk” első megfogalmazása: „Hanem azért mégsem pusztá a pusztá. Van mangófa, aki fölszedi gyökereit és elmegy és van akác, aki köti a homokot.”²⁰ (Saját kiemelésem). E gondolat végigvonul az *Arany* című versen is, melyet Németh Andor feltételezése óta 1937-es keltezésűnek tartottunk. Ez a költemény az *Akácokhoz!* szelídebb párja, portré a népi Arany Jánosról. A kulcsszó itt is a „kötés”: „Köt a karcsú füst is, e szelíd virág” – mondja a negyedik

¹⁰ FÁBIÁN Dániel: „*Iffjú szívekben élek*” *Válasz Szász Zoltánnak a Nyugatban megjelent cikkére I–II.* *Előrs* [a továbbiakban: *Eö*] 1928. szept. 16., szept. 30.

¹¹ FÁBIÁN Dániel: *3.000.000 koldus.* *Századunk*, 1929. máj. 306–308. l.

¹² FÁBIÁN Dániel írásai 1929. szeptember 21-től 1930. január 4-ig jelentek meg az *Előrs* Föld Népe rovatában.

¹³ *Eö* 1929. márc. 30.

¹⁴ JÓZSEF Attila: „*Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete*” I–III. *Eö* 1929. okt. 26 – nov. 2. L. még JAÖM III. 26–38. l.

¹⁵ József Attila – Vágó Józsefnek. Pest, 1928. nov. 1. L. *József Attila Válogatott levelezése* [JAVL] Sajtó alá rend., jegyz. FEHÉR Erzsébet. Bp. 1976. 235. l.

¹⁶ [HATVANY Lajos] hal: *A nagy Pintér. Pintér Jenő nagy irodalomtörténete.* *Századunk*, 1928. nov. 564–567. l. Vö. JAÖM III. 288. l.

¹⁷ Vö. MACHT Ilona: *Egy szerelem utókezelése.* *Új Írás*, 1980/4. sz. 34–40. l.

¹⁸ LAKATOS Péter Pál – József Attilának. Bp. 1929. nov. 20. JAVL 261. l.

¹⁹ Vö. TASI József: *József Attila: Akácokhoz. Kétféle „ars politica”.* Tiszatáj, 1980. ápr. 41–47. l.

²⁰ L. még: BOKOR László: *József Attila ismeretlen cikkei Bajcsy-Zsilinszky Endre lapjában.* *Kritika*, 1972/4. sz. 8. l.; József Attila Művei [JAM] II. Tanulmányok, cikkek, levelek. Összegyűjt., jegyz. SZABOLCSI Miklós. Bp. 1977. 388. l.

sorban, a tizenkettedikben pedig: „homokot kötöttél, a futó időt.” Stoll Béla szíves közlése óta magam is úgy vélem, hogy e verset is 1929 végén írta József Attila; minden bizonnyal Dóczi Jenő Arany János-könyvének olvasása közben, melyet az *Előrs* december 21-i számában ismertetett.

E megszabott terjedelmű előadásban nem foglalkozhatok a költő valamennyi *Előrs*-ben közölt írásával, ezért csak néhány problémát emelek ki. Ilyen a Komlós Aladár elleni támadás a december 21-i első *Bűbáj*ban, melynek szerzőségét a kritikai kiadás Ignotus Pál indulatos visszaemlékezésével bizonyította.²¹ Itt két probléma is van. Egyik a kettős név használata, illetve a visszatérés a magyarosítás előtti névhez, melyet Komlós Aladár nagyon szerencsétlenül, bár szubjektíve érthetően, faji érvekkel indokolt. Idézem Kredens-Komlós Aladárként aláírt állásfoglalását a *Múlt és Jövő* 1928. októberi számából: „*Aki eldobja öröklött nevét, azt árulja el ezzel, hogy a saját fajához tartozás jelképe helyett szívesebben hordja egy másik fajhoz tartozás jelképét.* Az első — többnyire öntudatlan — lépést teszi a fajából való dezertálás felé.”²² (Komlós Aladár ezekben az években a budapesti Zsidó Gimnázium tanára volt; különvéleményét — ő nevezte így — bizonyára ez is motiválta.) Néhány hónap múlva egy Komlós-Kredensként jelzett tanulmányához²³ kapcsolódva Somlyó Zoltán is humorosnak találta a „Komlós és egyben Kredens Aladár” nevet.²⁴ A kettős névhasználatnál különben maga a bírált is felhagyott és 1932-től ismét Komlós Aladárként jegyezte nevét a *Múlt és Jövő*-ben.²⁵

Problémát jelenthet az is, hogy József Attila ironikusan idézi Komlós Aladár Osvát-nekrológiát a *Toll* 1929. november 3-i számából. A nekrológ figyelmes elolvasása után az ironikus megjegyzést elfogadhatónak vélem. Komlós Aladár, az egyik legbiztosabb ítéletű kritikus megrendültségében ugyanis kissé elvetette a sulykot; József Attila pedig — Kassák-kritikája is ezt igazolja — minden alkalmat felhasznál a *Nyugattól* elszenvedett sérelem megtorlására. Mindenesetre helyesebb lett volna, ha szellemes glosszáját a *Toll*-ban teszi közzé, mert a fajvédő aurájú *Előrs*-ben írása félreérthetővé vált. Ebből egy további probléma, sőt problémabokor adódik: József Attila és a *Toll*, valamint az *Előrs* és a *Toll* problémája. Vajon hogyan tudta összeegyeztetni a költő az egyidőben történő publikálást a népies-urbánus ellentét legjellegzetesebb szócsoveiben²⁶ (Ignotus Pál meghatározása), az *Előrs*-ben és a *Toll*-ban? Az *Előrs*-ben ugyanis 1929 nyarán éppen a költő jó barátja, Pintér Ferenc támadta Kodolányi Jánost, aki a *Toll*-ba és az *Új Magyar Föld*-be, a barthások röpiratába egyaránt dolgozott.²⁷ József Attila hasonló működése egyik oldalról se váltott ki kritikát. Véleményem szerint a költő az *Előrs*-hónapok alatt azért publikálhatott a *Toll*-ban is, mert az akkori szerkesztő, Zsolt Béla iránti barátságát töretlenül megőrizte. (Éppen Zsolt Béla Babbitstől elszenvedett sérelme²⁸ az egyik motívuma a költő Babits-ellenes pamfletjének. Ezért jelenhetett meg a *Favágó* első, népies változata éppen a *Toll*-ban.)

²¹ JAÖM III. 297. 1.

²² KREDENS-KOMLÓS Aladár: *Különvélemény a névmagyarosításról.* *Múlt és Jövő*, 1928. okt. 354. 1. Vö. POLLÁK Illés: *Kontravélemény a névmagyarosításról.* I. h. 1928. dec. 417—418. 1.

²³ KOMLÓS-KREDENS Aladár: *A hatvanéves magyar-zsidó költészet.* I. h. 1928. dec. 412—415. 1.

²⁴ SOMLYÓ Zoltán: *Hogy is vagyunk azzal a „hatvan éves magyar-zsidó költészet”-tel? — Pörbeszállás Komlós-Kredens Aladár cikkével —* I. h. 1929. jan. 20. 1.

²⁵ KOMLÓS Aladár: *Bábelnek folyói mellett.* I. h. 1932. júl.—aug. 202. 1.

²⁶ IGNOTUS Pál: *Elvek, frontok, nemzedékek.* Irodalomtörténet, 1970/3. sz. 638. 1.

²⁷ PINTÉR Ferenc: *Toll és Föld.* Eö 1929. júl. 13.

²⁸ BABITS Mihály: „*Személyi ügy?*” *Nyugat*, 1929. szept. 1. 303—304. 1.; ZSOLT Béla: *Csendes válasz Babits Mihálynak.* A *Toll*, 1929. szept. 8. 17. 1. Vö. [LAKATOS Péter Pál] -lpp.: *Bulvárd hetilap vagy milyen is a „baloldali” férjfiasság?* Eö 1929. szept. 28.

Az *Előrs* viszont a barthás József Attilát hívta meg munkatársai sorába és névvel jelzett írásai mindaddig — és csak addig — jelentek meg az *Előrs*ben, amíg a Társaságot Bajcsy-Zsilinszky támogatta. A főszerkesztő 1928 nyaratól 1929 utolsó hónapjáig rendszeresen hírt adott a Bartha Miklós Társaság rendezvényeiről, s ha néha kritizált is, bírálata belülről jövő és jóindulatú volt. (Egy ízben, 1929. október 16-án előadást is tartott a Társaságban *A dolgozó magyarság megszervezéséről*.²⁹)

1929. december 15-én tartotta a Bartha Miklós Társaság első országos kongresszusát, amelyen — Bresztovszky Ede *Népszava*-beli tudósítása szerint — „A felszólalók többsége állást foglalt amellett, hogy a magyar fiatalság foglalkozzék a tudományos szocializmus problémájával.”³⁰ A kongresszus körül valóságos sajtóhadjárat kezdődött; a kormánypárti és jobboldali lapok nem csak a tudományos szocializmus felbukkanásának fenyegető veszélyét kifogásolták, de a polgári radikális Fábianus Társaság üdvözlését is. A *Nemzeti Újság* szerint a barthások annyira eltávolodtak névadójuk szellemétől, hogy „... helyesebb volna, ha például felvennék a Jászi Oszkár Társaság nevet.”³¹

Bajcsy-Zsilinszky Endre nem tudott azonosulni a barthások baloldali fordulatával. December 21-én még közölte Fábian Dániel magyarázó nyilatkozatát, és az 1930. január 4-i számban *A mezőgazdasági munkáskérdés fejlődéséről* írt cikksorozata következő darabját, (folytatjuk)-megjegyzéssel, de nem lett több folytatás. Január 25-én még megjelenhetett Lakatos Péter Pál utolsó névvel jelzett glosszája, de a március 23-i Ady-ünnepségről, melyet a Társaság rendezett, már csak fanyalgó ismertetést közölt az *Előrs*³²; Féja Géza ez alkalomra írt tanulmányát természetesen dicsérte, de József Attila *Ady emlékezete* című költeményét meg sem említette — minden bizonnyal azért, mert e vers a *Népszavában* jelent meg az ünnepség másnapján. A sarlósok hasonló, a barthásokénál következetesebb baloldali fordulatát külön tanulmányban támadta Féja, és Bajcsy-Zsilinszky is elítélte.³³ A *Ki a faluba* című röpiratról a szerzők nevének említése nélkül alig félmondattal hírt ad az *Előrs*,³⁴ két hét múlva viszont egy egészen más falujárásról tudósít: „Valakik indulnak, Valakik mennek a falu felé: a regősök mennek.” Gömbös Gyula, „e talpig magyar férfiú” küldi őket...³⁵ A Bartha Miklós Társaság röpiratának ismertetésétől véleményem szerint azért tartózkodott az *Előrs*, mert a röpirat társszerzője, Fábian Dániel, a Társaság „rossz útra tért” — a szociáldemokrata párthoz csatlakozott — vezetője volt.

Ebben a légkörben József Attila sem lehetett sokáig az *Előrs* munkatársa. A január 4-i szám valóságos kis antológiát közölt a költő verseiből és — mint az előző szám — a *Nincsen apám se anyám* című „páratlan sikerű” verseskötetét is hirdette. A kötetről rendkívül elismerő kritikát tett közzé Féja Géza, akinek József Attilával való kapcsolata, barátsága külön tanulmányt érdemelne.³⁶ A január 4-i számban jelent meg a költő második *Bűbáj* című közleménye és a már említett *Vetélő*. Bokor László úgy véli, hogy a

²⁹ *A Bartha Miklós Társaság megkezdte előadásorozatát*. Eö 1929. okt. 19.

³⁰ [BRESZTOVSZKY Ede]: *A magyar ifjúságnak foglalkoznia kell a tudományos szocializmus problémáival*. *Népszava*, 1929. dec. 17. Vö. [BRESZTOVSZKY Ede] (ky): *Új Magyar Föld*. I. h. 1929. dec. 15.; *A Bartha Miklós Társasággal igazán nem kellene foglalkoznunk...* Sarló és Kalapács (Moszkva), 1930. jan. 30. l.

³¹ *Az ifjúság politikai tömörüléseiről...* *Nemzeti Újság* 1929. dec. 19. Vö. ÉRMELLÉKY: *Töredékek*. *Nemzeti Élet*, 1930. jan. 12.

³² [BAJCSY-ZSILINSZKY Endre]: *A magyar ifjúság Ady-ünnepé*. Eö 1930. márc. 29. Vö. VAJTHÓ László: *Tanári pályám emlékezete*. Bp. 1969. 172. l.

³³ [BAJCSY-ZSILINSZKY Endre]: *Ifjú magyarok innen és túl*. Eö 1930. ápr. 19.; FÉJA Géza: *Sarlósok*. Eö 1930. máj. 31.

³⁴ *Ismerte meg feladatainkat a magyar egyetemi ifjúság*. Eö 1930. jún. 28.

³⁵ *Regősök*. Eö 1930. júl. 10.

³⁶ FÉJA Géza: *József Attila*. Eö 1930. jan. 4. L. még a 19. számú jegyzetet is.

„*Balaton vármegye*” című glosszát is József Attila írta.³⁷ Én inkább a kővágóörsi illetékes-ségű Lakatos Péter Pált vélem a glossza szerzőjének, aki korábban cikksorozatot közölt falujáról és a Balaton körüli gondokról.³⁸ Január 11-én a *Bethlen István* című, monogrammal jelzett József Attila-jelzettel olvashatjuk az *Előörs*-ben; ahol az ismerttetett okok miatt ez a költő utolsó névvel jelzett írása.

Bokor László és őt követve a Magyar Remekírók József Attila kötete még számos névtelen politikai glossza szerzőjének tekinti a költőt, elsősorban a stílusjegyek alapján.³⁹ Magam is úgy vélem, hogy a Bethlen-kurzus „neonacionalista” kultúrpolitikáját a gúny fegyverével — és helyenként faji érvekkel — támadó glosszák szerzője József Attila, akinek hatásos, felfigyeltető írásairól nem mondott le az *Előörs* a Bartha Miklós Társasággal való szakítás után sem. (A költő tényleges szerkesztői munkája azonban hódmezővásárhelyi hosszabb időzése miatt nem tarthatott tovább 1930 márciusánál.) Hadd említsek itt egy (több is van) eddig még nem közölt újabb József Attila-dubiózát. A *bűvös vadász* című glossza azon élcélddik, hogy Klebersberg Kunó, mióta kultuszminister lett, hivatalból a vadászattal is megpróbálkozik.

„Azóta járja az erdőt és járja a mezőt: háta mögött egy biztosszemű vadással, aki néha, amikor a vadászszerezence messzire elkerüli öxellenenciáját, korrigálja a balszerencsét. Mások úgy vélik, hogy Klebersberg számára külön nyúlfaajtát tenyésztének, amely minden vadász elől elinal, de ha megismeri a neonacionalizmus atyját, önként viszi bundáját terítékre. Kétlábra áll, miként a segédtanár Pintér főigazgató úr előtt s hajbókolva taszítja vékonytát a neonacionalizmus serétzuhataga elé.”

Ez a glossza október 11-én jelent meg, de még a november 1-i, sőt a november 8-i számban is találunk hasonló, Klebersberget csipkedő, József Attilának tulajdonított írást. Szerintem e két dátum is József Attila szerzőségét igazolja. József Attila, mint tudjuk, 1930. október 31-én több társával együtt kilépett a Bartha Miklós Társaságból, tiltakozva a Magyar Nemzeti Szocialista Pártot szervező jobboldal előretörése ellen.⁴⁰ Utolsó *Előörs*-cikkeit október végén írhatta s a kilépés után nemsokára az illegális kommunista párt soraiban keres és talál újabb közösséget. Decemberben a *Népszava* közli népies programverse, az *Ákácokhoz átdolgozott, munkásmozgalmi hitvallássá formált változatát*, 1931. januárjában pedig a *Kispolgárt*, amelyben leszámol *Előörs*-korszaka — és a *Ki a faluba* című röpirat — vágyálmaival és tévedéseivel.

TASI JÓZSEF

Adatbank — kamatok nélkül? (Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái c. művének kézírata az MTA Könyvtárban.) A magyar bibliográfiai irodalom elsőrendű kézikönyve a *Magyar írók élete és munkái*. E mindmáig forrásértékű adattár elkészítésének ötlete, egy-egy szerkezetű cikkeinek megírása, közreadása Szinnyei József érdeme, aki a XII — XIX. században élt és alkotott 29 553 magyarországi író nevét és műveit — köztük kb. 25 — 26 000 író életrajzát, munkásságát — s a rájuk vonatkozó irodalmat gyűjtötte össze. A könyvekből, folyóiratokból, napi- és hetilapokból, könyvtári kéziratárból vett életrajzokat színlapokból, gyászjelentésekből származó adatokkal, körlevelekkel kért önélet-

³⁷ BOKOR László: *József Attila-dubiózák*. Kortárs, 1975. máj. 791. l.

³⁸ [LAKATOS Péter Pál] — srl —: *Fejezetek egy falu életéből 1—5*. Eö 1929. szept. 28. — nov. 16. (Az 5. rész *Intermezzo egy falu életében* címmel jelent meg.)

³⁹ BOKOR László: *József Attila ismeretlen cikkei Bajcsy-Zsilinszky Endre lapjában*. Kritika, 1972/4. sz. 8—9. l.; —: *József Attila-dubiózák*. Kortárs, 1975. máj. 788—796. l.; JAM II. 388—404. l.

⁴⁰ Alulírottak kijelentjük . . . *Népszava*, 1930. nov. 1. (A nyilatkozatot a felszabadulás után többen is publikálták.)

rajzokkal, ismerősei adatközléseivel egészítette ki. A könyvészeti anyag összeállításához a bibliográfiák mellett fölhasználta a könyvtárak cédula katalógusait is. Úttörő elődei munkásságának összegzésével minden, korábban létező tudományág történetének kutatásához nélkülözhetetlen kalauzt készített. A negyedszázad alatt gyűjtött, rendszerezett anyagát 14 kötetbe sűrítve az MTA támogatásával Hornyánszky Viktor könyvkereskedővel adatta ki 1891 és 1914 között.

Szinnyei halála után, a sorozat utolsó kötetét sajtó alá rendező fia, Szinnyei Ferenc javaslatára s Heinrich Gusztáv indítványára, az anyaggyűjtés folytatásával az MTA 1915-ben Gulyás Pált bízta meg. A műveikkel Szinnyei első kötetének 1891. évi kiadását követően először jelentkező írók adatainak összegyűjtése és földolgozása mellett Gulyás nem hanyagolhatta el

- az I—XIV. kötetből valamilyen ok miatt hiányzó életrajzok közzétételét,
- az abban hiányosan — az álnevek vagy névváltoztatások miatt esetenként két-három név alatt — közölt életrajzok, ill. könyvészeti adatok helyesbítését,
- az időközben elhunyt személyek életrajzának s munkásságának lezárását,
- a tizennégy kötetben található írók utóéletére vonatkozó irodalmi hivatkozások közreadását.

Az *Irodalomtörténet* 1919. január—februári számában bejelentette az anyaggyűjtés újbóli megkezdését, fölhívta az érdekelteket önéletrajzuk, az írók családtagjait, ismerőseit a hibák helyesbítésének, a hiányosságok kiegészítésének beküldésére.

Gulyás — Szinnyei fölfogását követve — íróknak tekintett, s művébe fölvett minden magyart, akinek bármilyen írása megjelent, kéziratát közgyűjtemény őrzi, szerkesztésében, fordításában, átdolgozásában művet kiadtak, előadtak vagy megfilmesítettek; minden, a történelmi Magyarországon született vagy itt élt személyt, ha munkáját akár itthon, akár külföldön közreadták. E gyűjtés jelentőségének tudatában idővel önkéntes csapat alakult ki körülötte: Erdélyből György Lajos és köre, a Felvidékről Aixinger László, a Délvidékről Csuka Zoltán, itthon több tucat egyetemi hallgató, tanár, pap, tanító, újságíró, népes történelmi családok egy-egy tagja vált ingyenes és rendszeres adatszolgáltatójává.

1925-ben Klebelsberg Kunó gróf révén elérte, hogy a belügy-, a vallás- és közoktatásügyi, a kereskedelmi, valamint a pénzügyminisztérium hivatalos közlönyeiben tették közzé adatkérő fölhívását, s az állami hivatalok vezetői miniszteri rendelet kötelezte írogató beosztottaik életrajzainak beküldésére — I. *Belügyi Közlöny* BM. eln. 650/1925. sz. rendeletet stb. Ezen adatszolgáltatás eredménye lett szakírói életrajzainak döntő többsége.

1925-ben, *Magyar életrajzi lexikon* címmel megkísérelte műve közzétételét, a kiadást végző Lantos rt. azonban nem biztosította az eredeti megállapodás szerint a háromhavonkénti négy füzet elkészítését. 1925-ben az I—III. füzetet (Aasch—Adorján, Adorján—Aistleitner, Aixinger—Altmann), 1926-ban a IV. (Altmann—Anker), 1927-ben az V. (Anclé—Aranyossy), 1929-ben csak a VI. (Arató—Bacher) füzetet nyomtatták ki. A VII. füzet másfél ívének kiszedése után, készítője a Kunosy nyomda, félretette majd elveszítette a kézirat további céduláit, ezért a Baintne Jánostól a Balikó Lajosig terjedő részt Gulyásnak újból össze kellett gyűjtenie.

Közben a hazai könyvpiacra 1927-től újságírók helyismereti-életrajzi sorozatokat jelentettek meg, amelyek egy-egy város, városkörnyék vagy vármegye és községeinek történetén, gazdasági életén, földrajzán kívül bemutatták a helyi közélet szereplőit is. Ezekben a fényképeket is tartalmazó kötetekben közzétették mindazok életrajzát, akik megfizették azt, vagy megrendelték a kiadványt. A *Magyar városok és vármegyék emlékalbuma*, ... *vármegye Trianon után*, *Magyar városok és vármegyék monográfiája*, ... *vár-*

megyei fejek stb. . . címmel kiadott sorozatok — a Borovszky Samu szerkesztette Magyarország városai és vármegyei mintájára és részben kivonatolt szövegével készültek. Egy-egy kötetük 250—1200 életrajzot is tartalmazott.

E vállalkozások sikerétől ösztönözve a fővárosban — politikai vagy művészeti melléklettel kiegészítve — több kiadás változatban a *Magyar társadalom lexikona*, *A magyar legújabb kor lexikona*, *Magyar politikai és közigazgatási compass*, *A magyar állam élete*, a *Magyar közalkalmazottak almanachja* stb. . . címmel 800—3200 életrajzot tartalmazó gyűjteményeket adtak ki, melyek az I. világháborús ezredtörténetek életrajzaival együtt hasznosítható nyersanyagai lettek Gulyásnak. Különösen a vidéken élő, azonos nevű személyek földterítésében, megkülönböztetésében volt szerepük.

E sorozatokat terjesztő ügynökök üzleti fogásai azonban nagyrészt hatástalanították Gulyás megkereséseit. A címzettek a körleveleket anyagi kötelezettséggel járó előfizetési fölhívásnak tekintették, s ha nem szándékoztak megvásárolni a művet, az adatkérését válasz nélkül hagyták (I. Gulyás megjegyzéseit egy-egy cikke végén: „körlevelemre nem válaszolt”).

Az 1925-ös kiadási kudarc ellenére — önkéntes anyaggyűjtők csatlakozásával — tovább folytatta a munkát, s a gazdasági föllendülés idején ismét megpróbálkozott műve kiadásával.

1938-ban Fitz József révén mindössze 80 előfizetőt sikerült toboroznia, de Hóman Bálint révén a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, s a Magyar Tudományos Akadémia 50—50 példány átvételét lekötve biztosította a kiadás megindítását. A II. világháború kitörését követő hetekben a karcagi Kertész József nyomdája elkészítette a sorozat első kötetét, mely a német megszállás idején — 1944. május 5-én — imprimált VI. kötettel befejeztetett.

Az A—D betűket tartalmazó I—VI. kötet Dzurányi László (1888—?) életrajzával zárul; szedése — Szinnyei művéhez hasonlóan kéthasábos. A cikkeket apróbb betűvel szedett irodalmi hivatkozás zárja. A hat kötet 17 813 cikket tartalmaz, melynek kötetenkénti megoszlása:

Kötet	Összes név	Név a kötetben	Szinnyei kiegészítése	A kötet kezdő és záró ívének imprimálási napja
I.	2 939	2 939	480 16,3%	1938. 8. 16—1939. 6. 29
II.	6 652	3 713	541 14,5%	1939. 8. 8—1940. 6. 12
III.	11 002	4 350	476 10,9%	1940. 8. 7—1941. 6. 16
IV.	14 117	3 115	524 16,8%	1941. 9. 20—1942. 6. 27
V.	16 673	2 556	346 13,5%	1942. 10. 19—1943. 6. 26
VI.	17 813	1 140	176 15,4%	1943. 10. 11—1944. 5. 5

Az I—VI. kötet írói közül kb. 7,3% a XIV—XVIII., 2,9% a XVIII—XIX., 11,9% a XIX., 64,2% a XIX—XX. és 13,7% a XX. században élt és alkotott, új gyűjtésnek számítható 13 876 életrajz, az anyag kb. 78%-a. Ennek természetes eredménye, hogy az életrajzok zöme lezáratlan. A halálozási adatokon kívül az életmű befejező, föltehetően termékeny — szakaszának ismertetése hiányzik. A felszabadulás után szinte haláláig dolgozott kéziratán, visszamenőleges gyűjtést ugyan nem végzett, de kiegészítgette a meglévő életrajzokat, s ha szerényebb mennyiségben is — főleg az E—H kezdőbetűs nevek-

hez — új életrajzokat is beszerzett. Az E betűs anyagot az azóta elhunyt Béley Pál segítségével sajtó alá rendezte.

Az 1949 júliusában lezárt, egy kötetre tervezett E betűs kézirat, a személyi kultusz időszakában az elkallódásnak kitéve, lektortól lektorig vándorolt. E megpróbáltatások a szerencsére sorszámozott cédulákon, azok anyagi rongálódásán kívül csak annyiban érezhetők, hogy a lektorok, önmagukhoz sem következetesen, érzelmi szempontjaik szerint, a betűkezdő cédulákon adataiban csonkígtatták a szöveget, kiegészítésével nem bajlódtak.

Egyik lektora részben kihúzogatta az írók I. világháborúban s az 1919. évi ellenforradalomban való részvételére utaló félmondatokat — mely a nevezettet esetenként „íróvá” tette;

a másik: törölte azokat az utalásokat, hogy az író az I. világháború vagy a Tanácsköztársaság idején a román vagy cseh intervenció csapatok elfogták, elhurcolták, túszként kezelték, megkínózták, halálra ítélték stb. . . . Ez a lektor számára lehet jelentéktelen adalék, a szenvedő alany életének örökre nyomot hagyó mozzanata marad;

a harmadik: néhány helyen kihúzta az illető vallására utaló rövidítéseket — melyek abban a korban nem voltak lényegtelenek —, aminek ismerete nélkül az állami anyakönyvezés az 1894 : 33 tc. hatályba léptetése előtti születési és halálozási adatok kiderítése (pótlása!) igen hosszadalmas kutatást kíván;

a negyedik: 1953 februárjában „... az egy esztendővel ezelőtt . . . véleményezés végett” elvitt anyagot visszaküldte (lektori véleményét nem láttam);

az ötödik, vagy talán az újabb kiadási kísérlet lektora — Béley Pál följegyzése szerint — a kézirat 4. kötegét 1958. június 10-én adta vissza (a kézirat vesszőfutása tehát 1949-től 1958-ig tartott).

Időközben az E betűs kézitról az a napjainkban is terjedő híresztelés támadt, hogy az a nyomdák államosítása idején elveszett, sőt egy országos könyvtárunk 1974-ben kiadott segédletében a *Magyar írók* . . . A—D betűs köteteinek címléírása alatt, más egyéb mellett, az is olvasható, hogy: „Folytatása nem készült el azóta sem” . . . Sapien-ti sat.

Az új sorozat kiadásának folytatását Gulyás egykori kollégái szerint az anyagiak hiánya mellett bizonyos akkori vezetőkkel való személyes ellentéte s az hátráltatta, hogy nem volt hajlandó változtatni az első hat kötetnél alkalmazott módszerén. Művét az életrajzok összeállításában és szövegezésében a nemzeti, politikai, vallási és érték-el-fogultságtól mentesen készítette, s ehhez haláláig ragaszkodott. Nem tett tartalmi engedményeket, alkalmatlannak ítélt neveket, adatokat, művek címeit elhagyni nem engedte. Kitartott az *Irodalomtörténet* 1939. 1—2. számában közzétett alapelvei mellett:

„Az életrajzok végső szerkesztésének módját két szóban foglalhatom össze: tömörség és tárgyilagosság. Az életrajzokat úgy igyekszem megfogalmazni, hogy az a megírás helyétől, időpontjától teljesen függetlenül hasson. Kizárólag a múlt időt használom, s az ilyenféle kifejezéseket, mint teszem azt „Budapestre jött” lehetőleg kerülöm. Még az olyan egyénileg értelmezhető szavakat is, minő a „néhány” vagy a „sok”, a színtelenebb „több” kifejezéssel pótolom. Szóval mindent elkövetek, hogy olyan szenvtelenül álljak szemben az egyes írókkal, mint tárgyukkal szemben a leíró természettudósok.”

Azért is érdemel ez külön említést, mert kötetei csonkítatlanul kerültek a könyvtárakba 1939—1944 között, amikor a politikai ellenfelek elleni hajsza s a zsidótörvények voltak a belpolitikai élet hivatalos meghatározói. Gulyás a kurzusra való tekintettel, egyetlen kommunista moszkvai emigráns vagy zsidó szerzőt sem hagyott ki kötetéből.

Az elhúzódo lektorálás miatt műve közreadásának lehetőségét sem látva egyre zárkózottabb lett, kéziratái megsemmisítésével fenyegetőzött. Megneheztelt az OSZK akkori vezetőire, akik bizonyos zárt anyagok használatát megtagadták tőle; ezeket „nem volt a helyén” vagy „nem láthattam . . . dátum” megjegyzéssel jelölte céduláin. Bizal-

Altes Mátyás, 2.

MARY FRED

Értekezlet naplója. (Gyógyged. Kvtár. U.S.G).

U.o., 1930. (Szerk. Róvész Margit- és Schreiner

Ferenccel. Kiny. a M. Gyógyged.-ból). - 7. Leitfa-

den f. staatl. Hilfsschulen in Ungarn.

- 1923/33. szerk. a M. Gyógygedarczé-t.

MTC. Bp., 1930- g. - M. Ped. 1906/24. (Helleb

rant). - Petrik. 1901-10. Bp., 1917. M. kvkeresk

éyke. U.o., 1932. - Ki Kieadn? (U.o.), [1933].

- Mag. 1936. X. 21. - Nemz. Ujs. 1936. X. 20. - ✓

EM. 35. 436/903. sz. és sajtó g. 432.

7 Beregy. II. Bp., 1921. - Beregy. II. 1927 - E

→ Krieken-Parlage. I. Wien. Bp. [1918] -

E Kerkaply. Wien 1930. Arch

8 Kj. Edsa. ex. VIII. Bp., (1937). - Revan (Wien)

hany. 3. (Wien 1911)

den phypet bar mmpenna -
a nannnannn. köibn köibn
Meyn nannnannn. (1899.

E. Mend Jont

masai tanácsára az E—Zs betűk kéziratát az MTA Könyvtárának adományozta, ahol ma is őrzik.

Életrajzi gyűjtésének töredéke halála után, hagyatékával végrendeletileg az OSZK Kézirattárába került. Ebben található a *Magyar írók* . . . megjelent teljes A—D betűs kézírata — összesen 19 250 cédula — ezen kívül kb. 3180, adataiban földolgozott 1916—1952 között kelt önéletrajz, melyből kb. 1660 E—Zs betűs, Szinnyei 63 cikkének kiegészítése, az adatközlők, valamint a földolgozásra váró források jegyzékének töredéke.

A *Magyar írók* . . . új sorozatának befejező, kb. 450 ívnyi, terjedelmében is tekintélyes kézírata, bár pótolhatatlan értékű szellemi kincs, ma mégis csak porosodó, rongálódó holt anyag. Értékeit az tudja igazán becsülni, aki rá volt szorulva, hogy munkája közben életrajzi-könyvészeti adatokat szerezzen a közélet második-harmadik vonalában tevékenykedett, azonos nevű személyekről is.

A kézirat zömét 10×15 cm-es, álló téglalap alakú cédulákra, kisebbik részét 7,5×12,5 cm-es olvasótermi kériólap hátoldalára írták. A cédulákat 2—7 cm vastag kötegekben, az első és utolsó életrajz nevét feltüntetett két kemény kartonlap között, zsineggel átkötve, 2—3 kötegenként tékázva helyezték el. Minden kéréskor, visszaosztáskor szét kell bontani a csomagokat. A kétféle méretű cédulák közé beosztott, borítékban hagyott önéletrajzok akadályozzák, hogy a lapok négy sarka fedje az alatta levőt; a szétszedéskor, összekötözéskor a lapok elcsúszhatnak, gyűrődhetnek, beszakadozhatnak.

A cédulák kb. felét géppel írták, ehhez az idők folyamán három betűtípusú írógépet használtak.

Egy-egy életrajz jelenlegi állapotában átlag 12 soros; ebből 6—10 sor az életrajz + könyvészeti, 1—4 sor az irodalmi hivatkozás. A cédulák oldalához az E—I tartományban „lengő” pótlásokat ragasztott a szerző. Az utalók — írói nevek, asszonynevek stb. . . . — többsége önálló cédulára, kézírással készült, utalórendszerre kidolgozatlan.

A kézirat mielőbbi állagvédelmét az alábbi tények sürgetik:

- a cédulák többsége az I. világháború alatt és után készült nagy fatartalmú, ma már porladó, töredező papír,
- a cédulákon hagyott 1—3 betűhelynyi margó kevés ahhoz, hogy a szöveg az oldalvégeken és a sarkokon hiánytalanul megmaradjon,
- a „lengő” pótlások egy része levált a cédulákról, ezekről hiányzik a szerző neve,
- a ceruzával készített bejegyzések a grafit porlása, mázolódása miatt néhol csak nagyítóval olvashatók. Az irodalmi hivatkozások grafitfótt rövidítései a Gulyás forrásait és jelölési módjait ismerő kutató számára is nehezen megfjthetők.

Az életrajzok a Gulyás által megállapított sorrendben, pl. Haidú, Hajdú, Haydú, ill. Kovách, Kovács, Kováts — egy tagban — az utónevek betűrendjében, azon belül a születési év — ha az ismeretlen — a cikkben előforduló legkorábbi évszám időrendjében található. A gyűjtött anyag hiánytalanul látszik. Az E, F, G, Gy betűk tételes átnézésekor csupán egyetlen esetben találtam kiemelésre utaló hiányt a betűrendben: *Gergely György* (1875—1928) után *Gergő Imre* (1858 k.—?) következik.

Gulyás a céduláit két példányban gépeltette, az életrajz kiegészítése után a második példány üresen maradt felét vagy túldoldalát újra fölhasználta, a fölösleges szöveget áthúzta. A hiányzó életrajzoknak a G betű további részében csak a papíryanagában ismét fölhasznált másodpéldányoknál van nyoma. Előfordulhat, hogy a cédula áthúzott része vagy a hátoldala tréfálta meg a betűrendező. Gulyás kéziratában több gyűjtési szakasz különíthető el. Kidolgozottak az 1880—1926, közepesen kidolgozottak az 1926—1940, szűkösön kidolgozottak az 1941—45, esetlegesen az 1945 után először jelentkezett írókról készített cikkek, életrajzi és könyvészeti tekintetben egyaránt. Halálozási adatok és külön kutatás híján még nem sikerült megállapítani, hogy ezt az illetők halála, írói tevékenységük önkéntes korai befejezése vagy az anyaggyűjtés részleges volta okozta-e.

A megjelent kötetek életrajzait mértéknek véve kidolgozottnak látszik az E—Jár, nagyrészt kidolgozottnak a Lám—Zs betűk anyaga. Összeállításra, földolgozásra és kiegészítésre váró jegyzet a Jár—Lám betűk kb. 90%-a, ahol életrajzi vázlatok, „jó nekrológ”, „életrajz” stb. jelzésű forrásjelölések, könyvészeti adalékok találhatóak.

Az egyes betűk anyagának állapotáról a teljes anyag áttekintése, a kidolgozottnak látszó E—Gy, valamint a kevésbé kidolgozott O—Ö és U—Ü betűk tételes számbavétele után a következő táblázatba foglaltam benyomásaimat:

Betű	A cédulák terjedelme mm-ben	Darabszáma	db/név osztója	A nevek kb. száma	Az utolsó évszám, ill. a betűlezárasa
E	153 mm	2132	1,1	1927	1949. júl.
F	406 mm	5684	1,1	5167	1951
G	345 mm	4386	0,93	4709	1952. jún.
Gy	64 mm	785	0,96	817	1958
H	500 mm	7000	1,1	6363	1955
I	71 mm	994	1,1	903	1957
J—Jár	53 mm	742	1,1	674	1959
Jár—Jü	175 mm	2450	5	490	
K	1233 mm	17262	3	5754	
L—Lám	40 mm	560	3	186	
Lám—Ly	268 mm	3752	1,25	3000	
M	410 mm	5740	1,25	4592	1961
N	209 mm	2926	1,25	2340	
O	74 mm	980	1,15	841	1958
Ö	10 mm	135	1,20	112	1959
P	363 mm	5082	1,25	4065	
R	254 mm	3556	1,25	2844	
S	363 mm	5082	1,25	4065	
Sz	341 mm	4774	1,25	3819	
T	235 mm	2632	1,25	2105	
U	38 mm	541	1,05	512	1959
Ü	2 mm	33	1,00	32	1958
V	222 mm	3108	1,25	2496	
W	96 mm	1344	1,25	1075	
Z	102 mm	1428	1,25	1142	

A papír minősége eltérő, 140 db cédulát számíthatunk 1 cm-re. Az E—Zs betűk terjedelme kb. 6 010 mm, melyben kb. 85 000 cédulát, ezeken kb. 60 550 életrajztervet sejt-hetünk. A kidolgozott tartományokban (E—Jár) több név, cikk + utaló is található. Az életrajzi cédulák között a betűrend különböző helyein — G-től V-ig — szerzői listák, tartalomjegyzék kivonatok, értelmiségiek halálzási adatai „írt-e?” jelzéssel vannak besorolva. A Jár—Lám kötegekben az adatszolgáltatóktól kapott levélborítékokban, a papír mindkét oldalára írott, különböző kezdőbetűjű kézírásos életrajzok találhatóak.

Gulyás a Szinyeinel említett forrásféleségekkel dolgozott, gyűjtését a filmírókra is kiterjesztette. Az irodalmi hivatkozások között föltüntette az életrajzok beszerzésének forrását, közvetítőit vagy akadályait: pl. „saját gyűjtés”, „gyermeké vagy X. Y. közlése”, „önéletrajz”, „gyászjelentés”, „Z útján” stb. . . . Egy-két kivételtől eltekintve az 1945 előtt kiadott életrajzgyűjtemények, összefoglaló könyvészeti munkák név- és címtárak teljességét földolgozta az I betűig. Elhagyta az egy-két kötetes általános kislexikonok vonatkozó cikkeinek említését, melyek csak az irodalmi hivatkozásainak számát növelték volna, új adatokat nem tartalmaztak. Módszerének negatív jellegzetességét,

hogy szerzőkhöz gyűjtött életrajzokat, s egyes gyűjtemények földolgozását egy idő után — talán önhibáján kívül — abbahagyta, s forrásjelöléseiben eléggé következetlen, ellen-súlyozza az az erénye, hogy földolgozta a kortárs lexikonok vonatkozó életrajzait. Céduláin jelölte a Szinyei s a lexikonok adathibáit, forrásemlítésekkel bizonyítva azokkal szemben adatai helyességét.

A *Magyar írók élete és munkái* kéziratának állagmegóvása Gulyás ajándékának elfogadásából s annak jelenlegi állapotából következően az MTA Könyvtárának erkölcsi kötelessége. A mai sokszorozási eszközökkel ez viszonylag gyorsan, s a kézirat értékét tekintve olcsón elvégezhető.

Néhány elképzelés megvitatása után az MTA Könyvtárának vezetősége az állagmegóvás olyan formáját választotta, mely a forrásértékű kéziratot egyidejűleg alkalmassá teszi a könyvtárban kutatói használatra, az anyag kiegészítésére és bővítésére, esetleg kiadására. A döntés szerint a cédulákról hasábos xerox másolat készül úgy, hogy a baloldali hasáb a szerkesztő számára üresen marad. Ide kerülnének a kéziratban nehezen olvasható szerzői bejegyzések, a cédulák hátoldalán található szövegrészek stb. Szerkesztésekor a kézirat adataiban nem csonkítható, stílusa változatlan marad, csupán az ismétléseket s a fölösleges írásjeleket töröljük, a következetlenségeket egységesítjük. (Pl. kihúzzuk a címszó sorából a vesszővel helyettesíthető zárójeleket, a nem öröklött rangokat, ha azok a szövegben is megtalálhatók; a *szül.* és *megh.* rövidítéseket, egységesítjük az irodalmi hivatkozások különböző formájú jelöléseit mint a *M. N. Múzeum kv.*, a *M. Nemz. Múzeum kv.*, a *Széchenyi kv.* melyből *OSZK* lesz stb. A további anyaggyűjtésre való tekintettel a szerző *saját gyűjtés* jelzéseit mindenütt *Gulyás gyűjtésre* változtatjuk. Értelmetlen lenne a Jár—Lám betűk jegyzeteit a cédulák jelenlegi, esetleg összekeveredett sorrendjében közreadni. Az egy szerzőhöz tartozó cédulák földerítése után anyagunkat cikké formáljuk, az ilyen cikkeket az író neve előtti csillaggal jelöljük, a szükséges megjegyzéseket az irodalmi hivatkozások végén közöljük.

A megszerkesztett anyag hasonló formában letisztázva bővíthető, nyomdakész kézirat, mely xeroxozásra is, szedésre is alkalmas.

Egy nép önbecsüléséhez nélkülözhetetlen értékeinek számbavétele és megismerése. A *Magyar írók élete és munkái* ezen összegezésnek elsőrendű segédlete lehet azzal a hatalmas, állandóan bővíthető szellemi tőkével, melyet életrajzi és könyvészeti anyagában tartalmaz.

VICZIÁN JÁNOS